

HISTRIA. SECTORUL *BASILICA EXTRA MUROS*

VIORICA RUSU-BOLINDEȚ și ALEXANDRU BĂDESCU

Basilica extra muros a fost unul dintre primele obiective săpate de Vasile Pârvan la Histria în anul 1914. Autorii articolului întreprind atât o trecere în revistă a **stadiului cercetărilor** privind monumentul amintit și zona extramurană, cât și o **prezentare a principalelor rezultate ale săpăturilor arheologice desfășurate în anii 2001-2004**. Cele două obiective avute în vedere sunt: *basilica extra muros* (singura biserică paleocreștină aflată în exteriorul cetății romane târzii) și **secțiunea Vest-Est** (unde au fost dezvelite urme de locuire din **perioada elenistică până la cea romană târzie**). Cercetările arheologice sunt în curs la ambele obiective.

Vestigiile arheologice din acest sector au început să fie cercetate încă din anii 1914–1918, pentru a fi apoi continuate în anii 1955–1956 și, respectiv 1961–1964. Nepublicarea primelor cercetări sau publicarea prea sumară a următoarelor și necesitatea conservării primare a edificiului basilical (care să-l salveze de la distrugere, până la practicarea unei masive restaurări) au determinat conducerea șantierului să decidă reluarea cercetărilor în această zonă.

Cercetările arheologice efectuate în acest sector în campaniile din anii 2001-2004¹ au vizat două obiective:

I. *Basilica extra muros* (rafinarea cronologiei acesteia și verificarea raporturilor ei cu cele două necropole, cea din secolele IV–V p.Chr. și, respectiv, cea din secolele VI–VII p.Chr.).

¹ La debutul săpăturilor arheologice, colectivul de cercetare a fost constituit din Alexandru Suceveanu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București) – responsabil de sector, Karl von der Lohe (Institutul de Arheologie „Ludwig Maximilian”, Universitatea din München), Viorica Rusu-Bolindeț (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca), Alexandru Bădescu (Muzeul Militar Central, respectiv, din 2002, angajat al Muzeului Național de Istorie a României, București) – membri în colectiv. Din anul 2002, colectivul s-a restrâns datorită absenței colegului Karl von der Lohe. Din anul 2004, responsabilitatea sectorului a fost preluată de Viorica Rusu-Bolindeț. De asemenea, la trei din cele patru campanii au participat studentele: Roxana Petre, Ștefania Lungeanu (Facultatea de Istorie și Filosofie, UBB, Cluj-Napoca), Viorica Dinu (Facultatea de Istorie, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia) (2002); Ileana Bulgarea (Facultatea de Istorie și Filosofie, UBB, Cluj-Napoca) (2003); Raluca Milea, Liliana Chicoș (Facultatea de Istorie și Filosofie, UBB, Cluj-Napoca) (2004). Determinarea monedelor descoperite a fost făcută inițial de Radu Ardevan (2002) și reluată de Mihai Dima (2005). Acesta din urmă a determinat monedele din întreg sectorul în discuție. Mulțumim călduros ambilor colegi pentru sprijinul prețios pe care ni l-au acordat. Studiul numismatic detaliat va fi publicat în cadrul monografiei sitului.

II. Secțiunea Vest-Est (situată la circa 50 m nord de *basilica extra muros* și aproximativ paralelă cu aceasta, efectuată cu scopul de a preciza stratigrafia obținută în săpătura din anii 1961-1964 de către N. Hamparțumian, precum și a celeia obținute prin secțiunea Est-Vest, efectuată în anii 1949-1952).

I. *Basilica extra muros*

a. Poziția monumentului. Este situată la cca 200 m sud-vest de Poarta Mare a cetății romano-bizantine (Fig. 1), în imediata vecinătate a laturii sudice a Casei Pârvan.

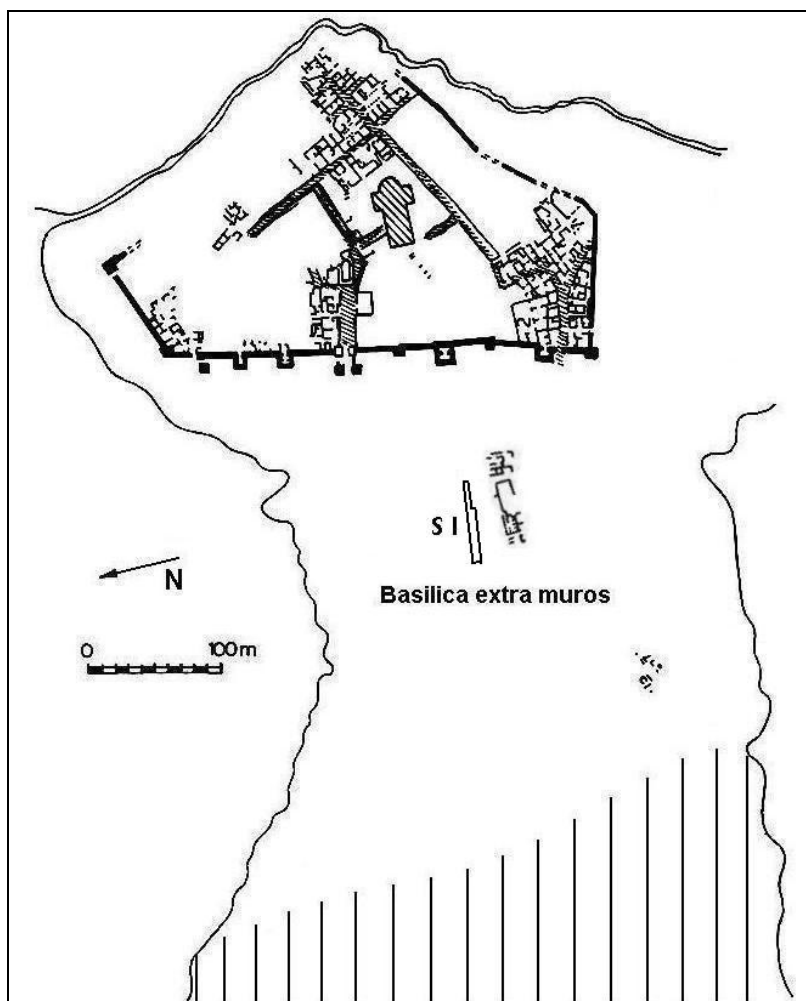

Fig. 1. Histria. Planul general al sectorului *extra muros* (după Al. Suceveanu).

b. Scurt istoric al cercetărilor. Acest edificiu a fost descoperit de V. Pârvan, de unde și această denumire, însă, din cauza primului război mondial, nu a reușit să

publice decât informații sumare despre acest monument². În toamna anului 1917, arhitectul german J. Jacobs a întreprins săpături clandestine la basilică, după care a publicat, la rândul său, câteva informații în ceea ce o privește³.

Cel care a publicat un plan al acestei basilici a fost arhiepiscopul german R. Netzhammer, în cartea sa despre antichitățile creștine din Dobrogea⁴ (fig. 2/1). El nu a efectuat săpături arheologice la monumentul în discuție, ci a beneficiat de planul și de informațiile oferite de arhitectul J. Jacobs⁵.

Cercetările arheologice au fost reluate de Em. Popescu în 1955-1956, acesta aducând corectări planului publicat de R. Netzhammer, deoarece fuseseră dezvelite până la acea dată numai absida și zidurile care mărgineau navele către nord, sud și vest. Basilica se întindea mai departe către sud și sud-vest, unde au mai fost dezvelite de către Em. Popescu alte trei încăperi⁶, precum și o încăpere spre nord-vest, în exteriorul absidei și lipită de aceasta, pe care autorul săpăturilor a considerat-o ca fiind o „capelă” (fig. 2/2). A fost practică și o secțiune orientată nord-sud aproximativ pe lățimea basilicii, în care au fost dezvelite 13 morminte, dintre care 8 în interiorul acesteia, majoritatea aparținând primei necropole (sec. IV-V p.Chr.)⁷ (fig. 4). Anterior, în cadrul săpăturilor arheologice efectuate în spațiul cuprins între incinta elenistică și basilica în discuție, a fost dezvelită curtea celei din urmă și absida capelei de pe latura sa de nord-est (fig. 4)⁸.

Cele mai ample cercetări au fost întreprinse, în anii 1961-1964, de către N. Hamparțumian (fig. 2/3). Acesta a efectuat o secțiune transversală est-vest pe axul basilicii și o alta, cu aceeași orientare, paralelă cu latura nordică a monumentului (fig. 4). Prin descoperirea a încă 74 de morminte, cercetătorul amintit a reușit să precizeze existența celor două necropole, prima dintre ele fiind anterioară basilicii, cea de-a doua, contemporană. Sintetizarea informațiilor referitoare la încadrarea monumentului și a necropolelor în evoluția istorică a Histriei a fost realizată de Al. Suceveanu în lucrarea referitoare la termele romane de pe acest sit⁹, mai recent autorul citat oferind o sinteză cu privire la monumentele creștine de la Histria¹⁰, *basilica extra muros* fiind, evident, inclusă aici.

² V. Pârvan, ACMI, 1914, București, 1915, p. 118-119; idem, AA, 1915, col. 256-269; idem, *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, în RPAA 2, 1924, p. 125.

³ J. Jacobs, *Dobrudscha Bote*, 64-65, 1918.

⁴ R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918, p. 159-161.

⁵ Idem, *op. cit.*, p. 161, nota 1, în care autorul mulțumește arhitectului german J. Jacobs pentru planul basilicii și informațiile oferite de acesta cu privire la obiectivul în discuție. Arhiepiscopul R. Netzhammer numai a vizitat ruinele basilicii extra muros de la Histria (s. n.), în timpul călătoriei pastorale și de confirmări pe care a efectuat-o în Dobrogea în primăvara anului 1918 (27 aprilie – 13 mai) – vezi Netzhammer, *Arhiepiscop în România. Jurnal de război 1914-1918* (ed. I. Dumitriu-Snagov), București, 1993, p. 256.

⁶ Rezultatele preliminare ale săpăturilor arheologice au fost publicate de Popescu, *Materiale* 4, 1957, p. 16-24; *Materiale* 5, 1959, p. 291-296.

⁷ Em. Popescu a sintetizat rezultatele cercetărilor arheologice asupra edificiului în discuție într-un studiu consacrat antichităților paleocreștine de la Histria – *Les antiquités paléochrétiennes d'Histria*, în *Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 306-312.

⁸ Em. Condurachi și colab., *Materiale* 4, 1957, p. 21-23, pl. IV, fig. 9.

⁹ Al. Suceveanu, *Histria VI. Les thermes romains*, Bukarest, 1982, p. 89-92.

¹⁰ Idem, *Cercetări recente în Histria creștină*, în vol. *Omagiu lui Virgil Cândea cu ocazia împlinirii a 75 ani*, București, 2002, p. 288-289.

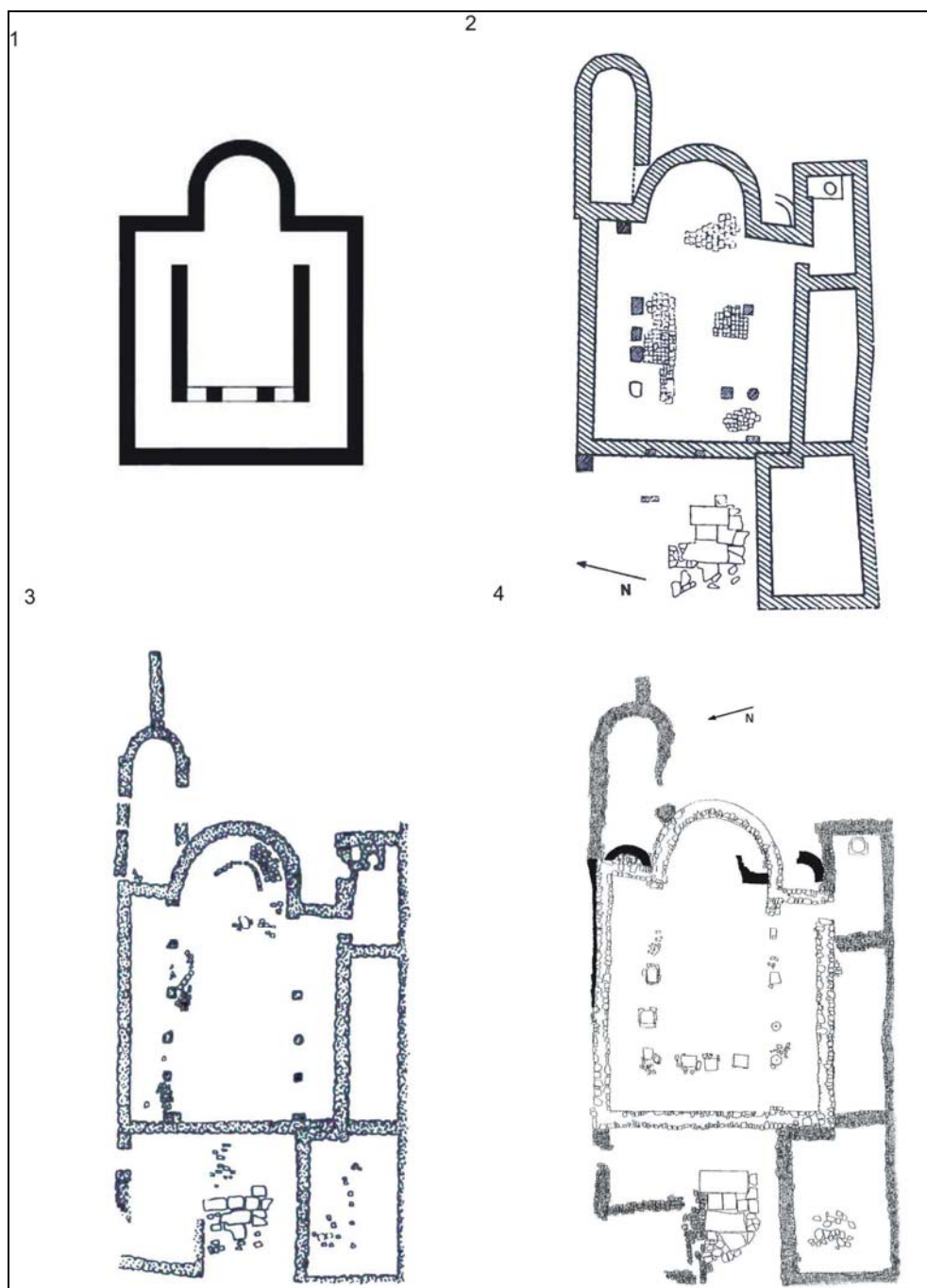

Fig. 2. Histria. Planul comparativ al basilicii *extra muros* (1. după R. Netzhammer; 2. după Em. Popescu; 3. după H. Nubar; 4. după K. von der Lohe, Al. Bădescu).

Cercetările arheologice au fost reluate în anul 2001 la monumentul în discuție, obiectivele urmărite fiind, așa cum aminteam mai sus, precizarea cronologiei basilicii, precum și a raporturilor ei cu cele două necropole, cea din secolele IV–V p.Chr., respectiv cea din secolele VI–VII p.Chr. Nu au fost efectuate săpături arheologice de amploare, ci, în singura campanie în care s-a intervenit asupra monumentului (2001) s-a procedat la o curățire a acestuia, ocazie cu care s-au putut face observații legate de cronologia sa relativă și s-a procedat la executarea unui relevu foarte precis al planului basilicii (fig. 2/4)¹¹.

c. Descrierea monumentului. În starea actuală a cunoștințelor, pe baza cercetărilor arheologice anterioare, dar mai ales pe baza observațiilor recente asupra elementelor sale de construcție, s-a stabilit că *basilica extra muros* a avut trei faze de existență (fig. 3).

În **prima fază**, obiectivul în discuție este o biserică cu trei abside, amplasată peste o serie de construcții anterioare, inclusiv peste marele edificiu din perioada romană timpurie (fig. 6)¹². Fundațiile absidelor de nord și de sud au fost descoperite *in situ*. Absida sudică a fost parțial distrusă de mormântul 13, atât ea, cât și mormântul amintit fiind descoperite în timpul săpăturilor făcute de Em. Popescu în 1956¹³. Absida nordică a fost dezvelită în campania anului 2001, ca și urmele unei părți a fundației zidului nordic al basilicii, care a fost parțial suprapus de zidul fazei ulterioare¹⁴. Absidele laterale aveau diametrul de 2 m. Zidul absidei centrale a fost utilizat în faza următoare ca fundație. Primei faze îi aparțin și urmele unui *synthronos*, construit din pietre legate cu pământ¹⁵.

În **faza a doua**, basilica se prezintă în forma vizibilă astăzi. Este o clădire cu absidă centrală, semicirculară, orientată, cu diametrul exterior de 5,00 m și raza de 3,60 m. Axa est-vest este de 16,00 m în exterior și de 14 m în interior. Axa nord-sud este de 11,60 m în interior și de 14,00 m în exterior. Suprafața sa este de 120 m².

Absidele laterale de la est sunt înlocuite de ziduri drepte, orientate nord-sud. Basilica are naosul trinavat, fiecare dintre cele trei nave fiind divizată de câte patru rânduri de coloane pe fiecare latură, din care s-au păstrat numai blocurile de calcar folosite drept baze¹⁶. În nava centrală și în absidă se afla un pavaj din cărămizi (care nu s-a mai păstrat), în timp ce în navele laterale, nivelul de călcare îl reprezentau podele de lut, amestecate cu nisip și pietricele. În fața absidei, la

¹¹ Rezultatele preliminare ale acestei cercetări au fost publicate – vezi Suceveanu și colab., în CCArh, Campania 2001(2002), p. 168–172. Planul actualizat al monumentului a fost realizat de K. von der Lohe și A. Bădescu.

¹² H. Nubar, SCIV 22, 2, 1971, p. 200, fig. 1. Cercetările efectuate între 1961–1964 de către Nubar Hamparțumian, au fost publicate sub semnătura H. Nubar. Fiind vorba despre aceeași persoană, în comentariile din text ne vom referi la Nubar Hamparțumian, însă vom menține indicația bibliografică sub forma preferată de autor.

¹³ Popescu, Materiale 5, 1959, p. 292, fig. 4; idem, p. 312, fig. 2 (G).

¹⁴ Suceveanu și colab., *op. cit.*, p. 168.

¹⁵ Popescu, *op. cit.*, p. 311.

¹⁶ Netzahammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918, p. 159–160; Popescu, *loc. cit.*

umărul stâng al acesteia, a fost descoperit un fragment de colonetă, care ar putea reprezenta o reminescentă de *cancelli*¹⁷. Zidurile basilicii au fost construite din șist local, fiind legate cu pământ.

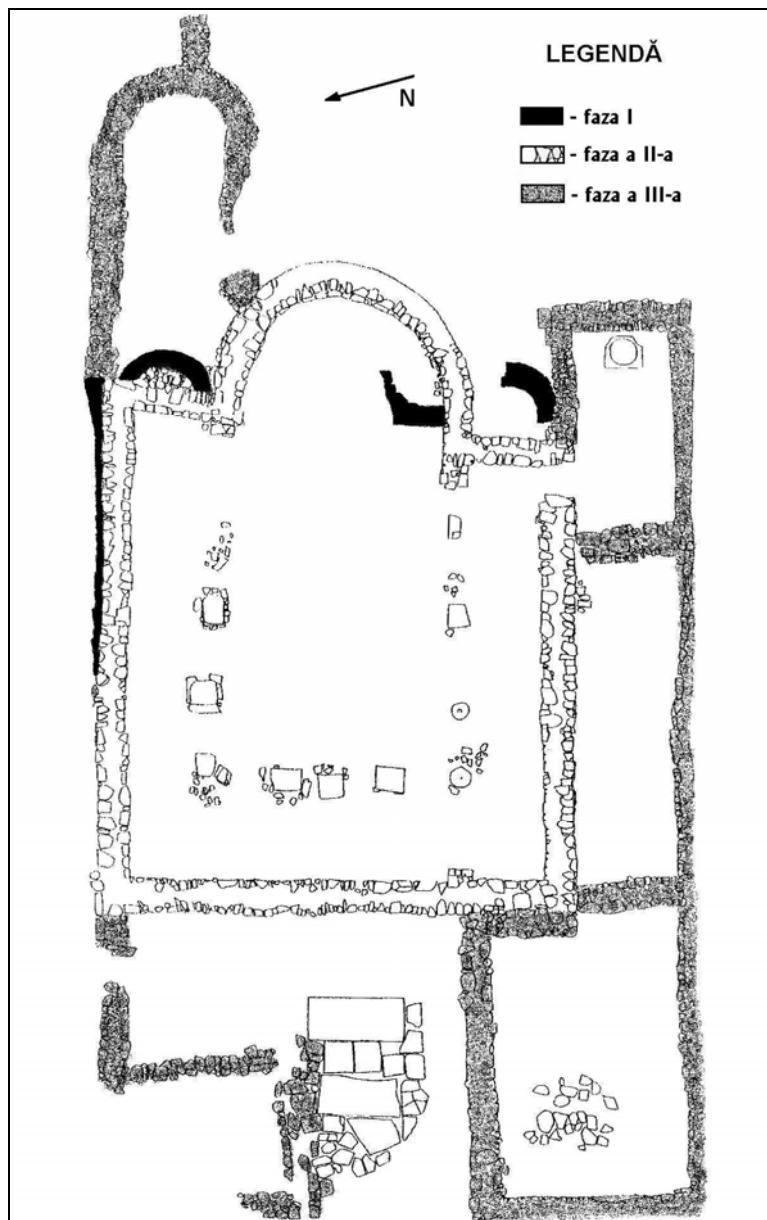

Fig. 3. Histria. Planul general al basilicii *extra muros* (plan realizat de K. von der Lohe, Al. Bădescu).

¹⁷ *Ibidem*.

Probabil într-o **a treia fază**, corpului central al basilicii i se adaugă cinci anexe: trei pe latura de sud, una spre nord-est și alta la vest. Posibilitatea existenței unei alte faze de funcționare a basilicii este argumentată de adosarea zidurilor anexelor la cele ale navei centrale, precum și de utilizarea unor spolii provenite din fazele anterioare ale basilicii (inclusiv capiteluri de marmură și de piatră cu semnul crucii) la construirea acestora. Anexele de pe latura sudică sunt:

Camera 1, situată în colțul sud-estic, având dimensiunile de $2,40 \times 4,80$ m. Ea are câte o intrare spre curtea basilicii, respectiv o alta, care a fost boltită, spre naos¹⁸. În interiorul ei, în partea extrem sudică, a fost descoperită o construcție circulară, din cărămizi legate cu pământ, care a avut la bază o placă de marmură. Probabil că această încăpere a putut fi folosită ca *diaconikon*, ținând cont de instalația menționată descoperită aici¹⁹.

Camera 2, cu dimensiunile de $2,40 \times 8,00$ m, este legată de precedenta înspre vest. În zidul care separa camerele 1 și 2 a fost descoperit un mic capitel din marmură, reutilizat ca spolie, care probabil că a aparținut unei faze anterioare. Nu a fost observată vreo intrare prin care se comunica între încăperile anexei sau prin care aceasta ar fi comunicat cu nava centrală. De altfel, zidul sudic al celor trei camere ale anexei (implicit al basilicii) nu a fost dezvelit, deocamdată, decât pe latura internă, de aceea nu se pot face observații suplimentare privind căile de acces din și spre acestea.

Camera 3 are dimensiunile de $4,55 \times 6,60$ m și are aceeași legătură cu încăperea anterioară printr-un zid în direcția vestică. O parte a acestui zid se suprapune peste colțul sud-vestic al navei centrale, fapt ce a condus la formularea ipotezei construirii ei (ca și a celorlalte încăperi ale anexei sudice) ulterior acesteia.

În afara încăperilor de pe latura de sud, pe latura vestică a clădirii principale a fost adosat un mic *atrium*, cu dimensiunile de $7,00 \times 5,00$ m, placat cu dale de calcar.

De asemenea, o **anexă** (probabil capelă) de mici dimensiuni a fost atașată clădirii principale în prelungirea zidului nord-estic. Ea măsoară $2,50 \times 7,00$ m, diametrul absidei fiind de 2,50 m. Ea comunică cu exteriorul printr-o intrare pe latura sudică. Nu a fost săpată până la nivelul original, cercetările oprindu-se pe un nivel care este cu 20 sau 30 cm mai sus decât cel al basilicii. Pe acest nivel au fost descoperite resturile bolții prăbușite ale capelei, care era constituită din cărămizi legate cu lut galben²⁰. Capela comunica cu exteriorul printr-o intrare pe latura sudică, situată aproape de arcul absidal, dar nu comunica cu nava centrală deoarece zidul este continuu pe această latură și pentru că diferența de nivel dintre cele două făcea imposibilă comunicarea. Datorită acestui fapt, ca și a dimensiunilor sale reduse, această încăpere a suscitât discuții în ceea ce privește funcționalitatea ei. Em. Popescu a postulat ipoteza utilizării sale ca spațiu cu rol funerar, ea putând fi locul în care a fost înmormântat un martir sau fondatorul edificiului²¹. Este posibil ca ea să fi fost folosită și ca *prothesis*²². Până la efectuarea de cercetări arheologice care să ducă la dezvelirea completă a acestei interesante încăperi, ambele ipoteze pot fi la fel de bine valabile.

¹⁸ *Ibidem*, p. 309, fig. 2.

¹⁹ *Ibidem*, p. 309.

²⁰ Popescu, Materiale 4, 1957, p. 22; idem, *Les antiquités paléochrétiennes...*, p. 309.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 311.

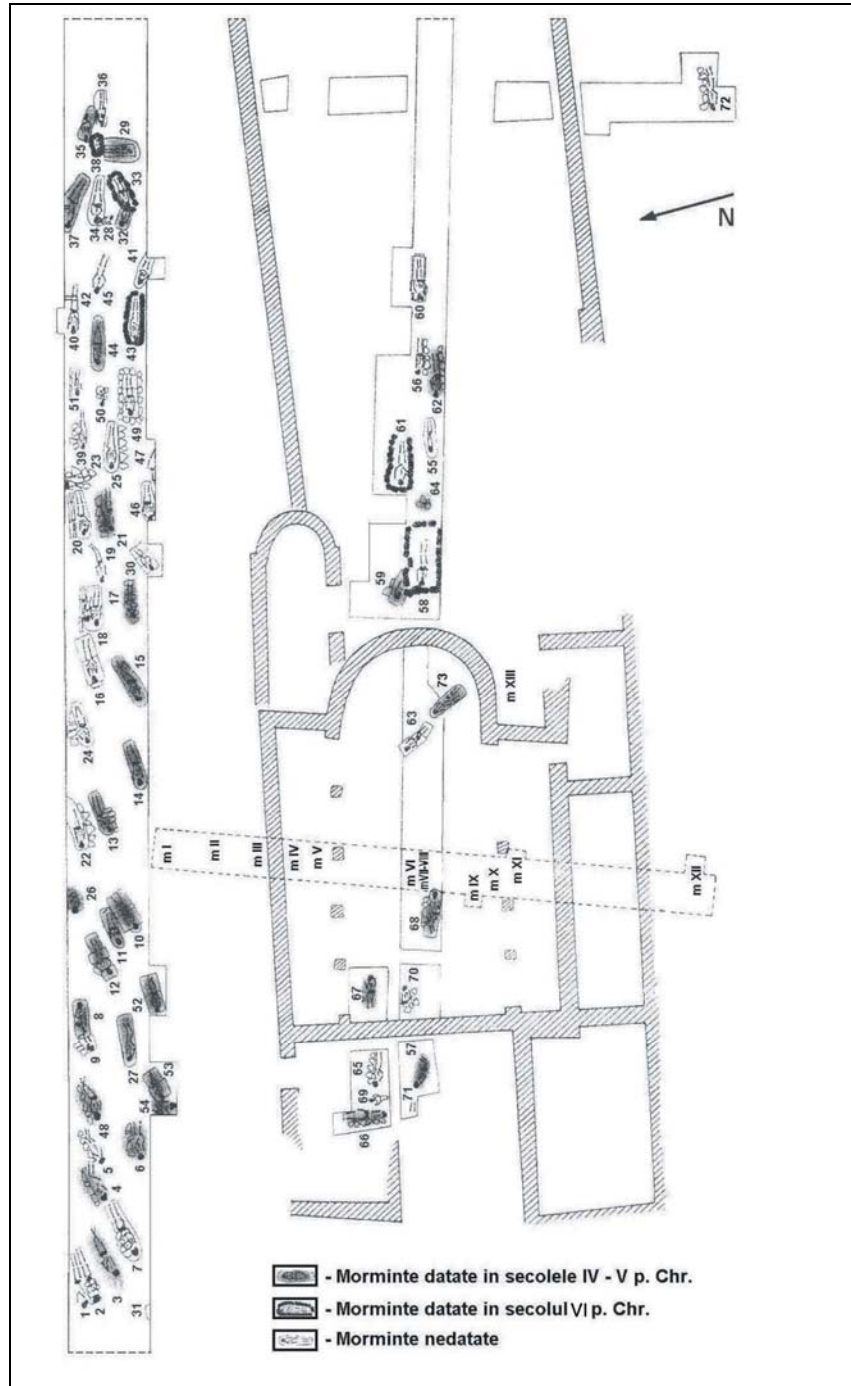

Fig. 4. Histria. Basilica *extra muros* și cele două necropole identificate (după H. Nubar).

Anexele prezentate au mărit suprafața monumetului la 230 m². Tot de el aparține și o curte mare, spre est, construită din ziduri din șist local, legate cu lut. Avea dimensiunile de 20,70 × 12,80 × 17,90 m (fig. 4). Zidul de nord mergea sub absida capelei descrise mai sus, în timp ce zidul de sud a fost distrus de o clădire dintr-o fază ulterioară, astfel încât nu se mai poate vedea joncțiunea pe care ea o făcea cu basilica spre vest²³. În interiorul ei au fost descoperite câteva morminte aparținând ambelor necropole²⁴, inclusiv celebrul mormânt aparținând unei femei, aflat la est de absidă, în axa acesteia, databil, pe baza bogatului inventar de aur, între 530-560 p.Chr.²⁵. Este greu de stabilit, în stadiul actual al cercetărilor, dacă curtea în discuție a avut rol de cimitir²⁶, numărul mormintelor descoperite aici fiind foarte mic comparativ cu cele descoperite pe latura de nord a basilicii.

d. Cronologia absolută a monumentului poate fi precizată în linii mari, în condițiile în care edificiul nu este definitiv cercetat. Este posibil ca **prima ei fază** să dateze de la sfârșitul secolului al V-lea și prima parte a secolului al VI-lea, cele mai timpurii monede descoperite pe nivelul de călcare al basilicii fiind de la *Anastasius I*²⁷. Totodată, analogii ale unor basilici cu trei abside, din spațiul iordaniano-palestinian, ne conduc spre aceeași secvență cronologică²⁸. **Faza a doua**, când știm că la marea basilică episcopală din centrul cetății anexele se măresc considerabil, datează probabil de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al VI-lea, în timp ce **faza a treia** ar putea să dateze din ultimii ani ai secolului al VI-lea și din primii ani ai celui următor, ultimul mormânt precis databil (M 43) fiind practicat în jurul anului 600 p.Chr. Monedele descoperite în săpăturile arheologice efectuate de Em. Popescu cuprind intervalul cronologic menționat, începând cu domnia împăratului *Anastasius I* până la cea a lui *Mauricius Tiberius*²⁹. În ceea ce ne privește, cele câteva monede de bronz găsite, îndeosebi în anexele de pe latura sudică, se încadrează în timpul domniei împăraților *Iustinian I* și *Iustin II*³⁰.

²³ Idem, *Materiale* 4, 1957, p. 21–23, pl. IV, fig. 9.

²⁴ Ibidem, p. 23; Nubar, *op. cit.*, p. 199–215, fig. 1.

²⁵ Idem, *Dacia N.S.* 14, 1971, p. 335–347.

²⁶ Idem, *SCIV* 22, 1971, 2, p. 210 – zid de incintă al cimitirului basilicii; Al. S. Ștefan, *RMM-MIA* 45, 1976, 1, p. 48.

²⁷ Popescu, *Les antiquités paléochrétiennes...*, p. 312.

²⁸ A. Michel, *Les églises d'époque byzantine et ummayyade de la Jordanie (V–VIIIe siècle). Typologie architecturale et aménagements liturgiques*. Collection Bibliothèque de l'Antiquité tardive, 2, Turnhout, 2001, p. 30–33, fig. de la p. 31, nr. 3 (Abila A); nr. 4 (Pella ouest); nr. 7 (Kirbat al-Burz). Basilicile cu trei abside din Iordania sunt datate în prima jumătate a secolului al VI-lea, fără ca această cronologie să fie însă prea precisă, datorită publicării necorespunzătoare a rezultatelor cercetărilor arheologice la aceste obiective – cf. Michel, *op. cit.*, p. 30, 32. Vezi și în Bulgaria, la Storgosia – N. Čaneva-Dečevska, *Ranno-christijanska arhitektura v Bulgarija IV–VI v.*, Sofia, 1999, p. 255–257, fig. 68. Basilica triabsidată de la *Ibida/Slava Rusă* are o datare mult mai târzie decât monumentele de mai sus (vezi I. Barnea, *Dacia* 11–12, 1945–1947, p. 233, epoca ulterioară lui Justinian sau după 580 p.Chr.), de aceea nu am socotit-o cea mai potrivită analogie pentru monumentul în discuție. Mulțumim pe această cale colegei Irina Achim, pentru bibliografia pusă cu generozitate la dispoziție.

²⁹ Popescu, loc. cit.

³⁰ Suceveanu și colab., *op. cit.*, p. 168–169. Este vorba de două monede de bronz de la *Iustinian I* (emise la Constantinopol, în anii 527–538, respectiv Cyzic, în anii 559–550 p.Chr.) și de una, tot de bronz, de la *Iustin II* (emisă la Thessalonice în 567–568 p.Chr.); ele provin însă din umpluturi moderne. În exteriorul basilicii, la est de camera 1 a anexei sudice, a fost descoperită o monedă de bronz emisă în timpul lui *Constantin cel Mare* (Nicomedia, anii 330–335 p.Chr.); o alta, din timpul lui *Theodosius al II-lea* (Constantinopol, anii 425–450 p.Chr.) a fost găsită în caroul 2E, în jumătatea superioară a mormântului 58. Nici în cazul acestora, contextul arheologic nu este unul antic.

Pentru moment, data încetării folosirii basilicii poate fi determinată numai pe baza mormântului 43. Catarama descoperită în acest mormânt poate fi datată în jurul anului 600 p. Chr.

e. Caracterul monumentului. Datorită faptului că basilica în discuție este singura (din cele patru edificii de cult de la Histria) care se află în zona extramurană, s-a postulat teoria că ea ar fi putut reprezenta o *basilica coemeterialis*, care ar fi putut fi construită fie peste mormântul unuia sau mai multor martiri, fie în apropierea unui astfel de mormânt. Această variantă ar fi fost valabilă în cazul existenței unei faze foarte timpurii a basilicii, în prima jumătate a secolului al IV-lea³¹, legată de existența primei necropole descoperite sub ea și în toată zona extramurană. Cum o asemenea legătură între acest cimitir și faza cea mai timpurie a basilicii nu a fost încă stabilită, această idee rămâne la stadiul de ipoteză. Există de asemenea teoria potrivit căreia, în aceeași fază de început, monumentul în discuție ar fi servit cartierul extramuran, de-abia ulterior, cu ocazia reextinderii celei de-a doua necropole (din secolele VI-VII), ea devenind o *basilica coemeterialis*³².

Până la cercetarea completă a monumentului și a necropolelor, nici una dintre aceste funcționalități ale basilicii *extra muros* nu este exclusă³³, cu toate că mai încetățenită este, deocamdată, opinia potrivit căreia ea ar fi o basilică cimiterială.

II. Secțiunea Vest-Est

a. Istoricul cercetărilor zonei extramurane. Cercetări arheologice pentru verificarea stratigrafiei din zona aflată în exteriorul cetății romane târzii au fost efectuate în anii 1949-1952, marea secțiune transversală orientată Est-Vest (de 320 m), menită să ofere o imagine asupra stratigrafiei cetății, atât în interior, cât și în exterior, cuprinzând și o suprafață de 80 × 4 m în exteriorul incintei romane târzii, peste cele trei valuri succesive dinspre vest³⁴ (fig. 5). Date cu privire la stratigrafia din exteriorul cetății romano-bizantine au fost oferite și de marea secțiune orientată Nord-Sud, efectuată în anii 1950-1953 în valul al III-lea, care au scos la iveală zidul de apărare al orașului din perioada elenistică, precum și o serie de niveluri romane și romano-bizantine³⁵. În anii 1955-1956, săpăturile au fost extinse spre vest de elementele de fortificație menționate, în suprafața cuprinsă între incinta elenistică și basilica creștină³⁶. Cele mai nuanțate date despre zona în discuție au fost oferite însă de săpăturile făcute de N. Hamparțumian în anii 1961-1964 (fig. 6), ele stabilind cea mai rafinată stratigrafie a zonei intramurane (secolele I-III p.Chr.) și apoi extramurane (secolele IV-VII) a cetății Histria, stratigrafie confirmată de

³¹ Barnea, *op. cit.*, p. 221.

³² Suceveanu, *op.cit.*, p. 288-289.

³³ Aceeași opinie la Popescu, *op. cit.*, p. 313.

³⁴ Em. Condurachi și colab., SCIV 2, 1951, 1, p. 146-147; idem, SCIV 3, 1952, p. 243-248; idem, SCIV 4, 1953, 1-2, p. 104-113; Gh. Ștefan și colab., SCIV 5, 1954, 1-2, p. 71-79; idem, SCIV 6, 1955, 3-4, p. 520-526.

³⁵ Rezultatele cercetărilor au fost sintetizate de C. Preda și A. Doicescu, în *Histria II*, București, 1966, p. 295-334.

³⁶ Condurachi și colab., SCIV 2, 1951, 1, p. 144; V. Canarache, S. Dimitriu, în *Histria I*, București, 1954, p. 168, 171.

săpăturile de la Terme II, efectuate de Al. Suceveanu³⁷. Ultimului autor i se datorează și o sinteză referitoare la evoluția istorică a Histriei în perioada romană, în cadrul căreia este încadrată, implicit, și zona extramurană³⁸.

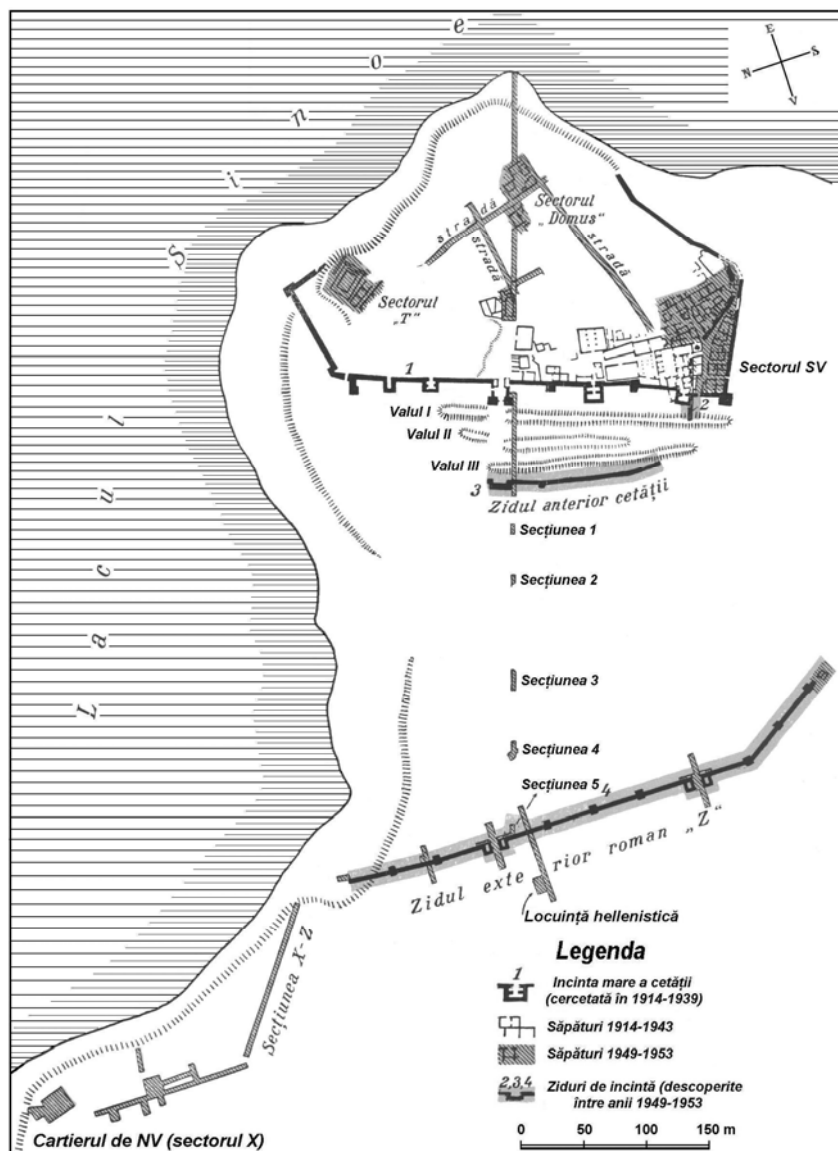

Fig. 5. Histria. Planul de situație al cercetărilor arheologice de la Histria între anii 1914–1953 (după *Histria, I*).

³⁷ Nubar, *Materiale* 9, 1970, p. 191-199; idem, *SCIV* 22, 1971, 2, p. 199–215.

³⁸ Suceveanu, *Histria VI. Les thermes romains*, Bucarest, 1982, p. 75–92.

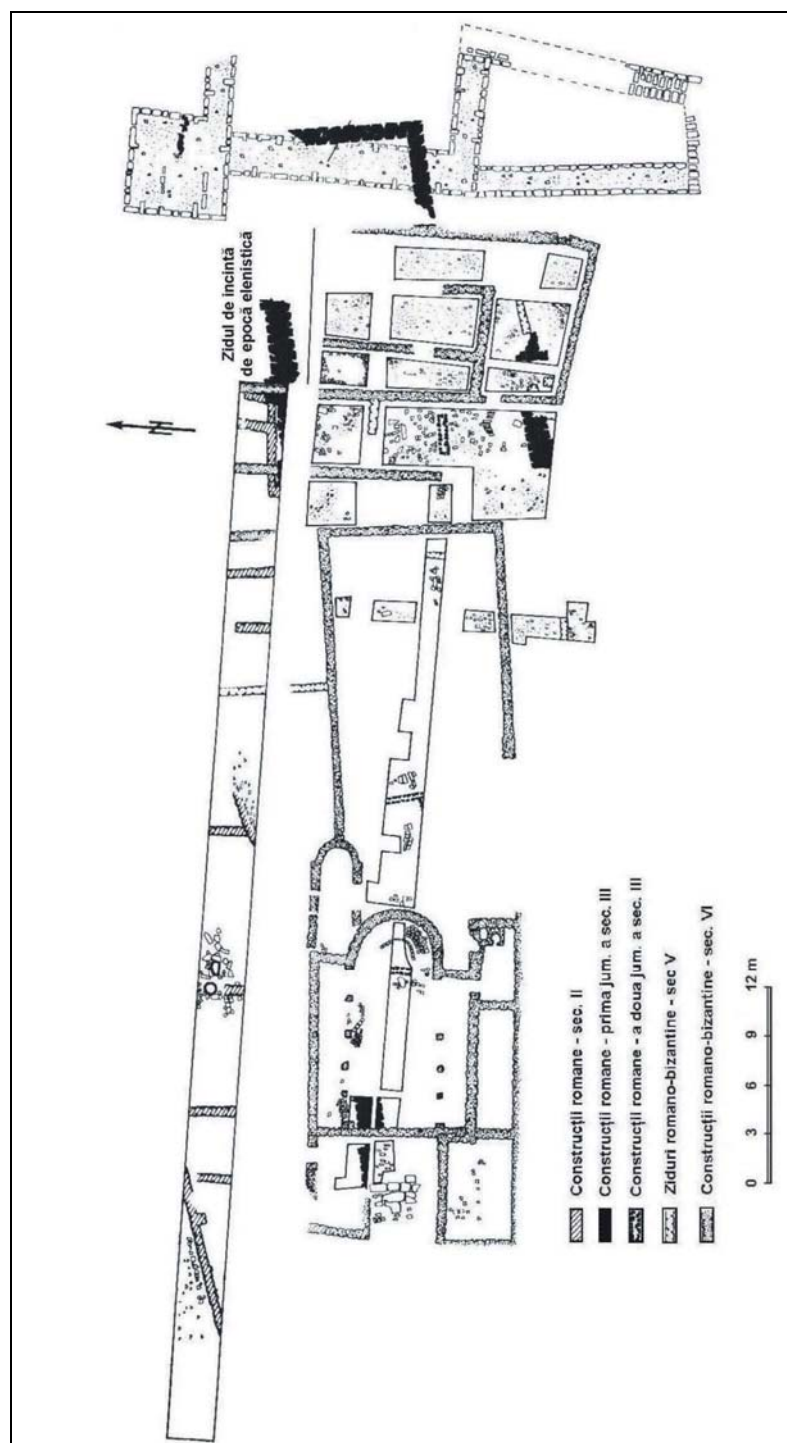

Fig. 6. Histria. Basilica *extra muros*, incinta elenistică și nivelele de locuire din zonă (după H. Nubar).

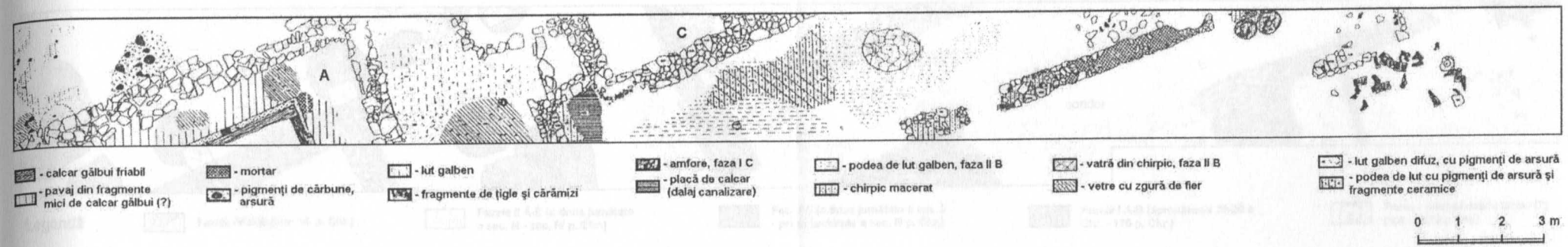

Fig. 7. Histria. Planul general al secțiunii Vest-Est, campaniile 2001-2002.

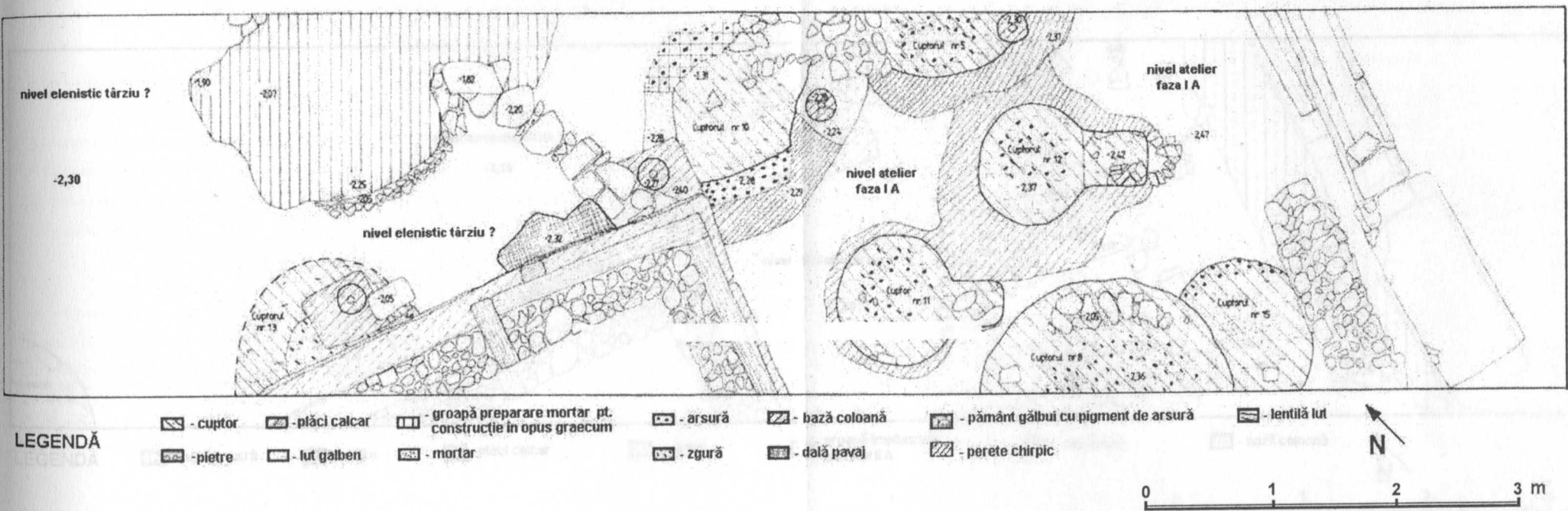

Fig. 8. Histria. Planul general al părții vestice a secțiunii Vest-Est, campania 2001-2004.

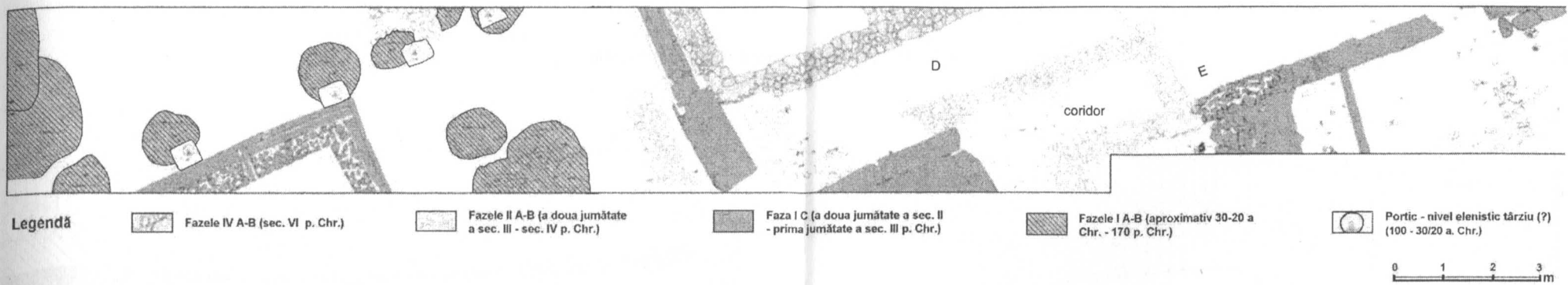

Fig. 9. Histria. Planul general al părții vestice a secțiunii Vest-Est, campania 2004.

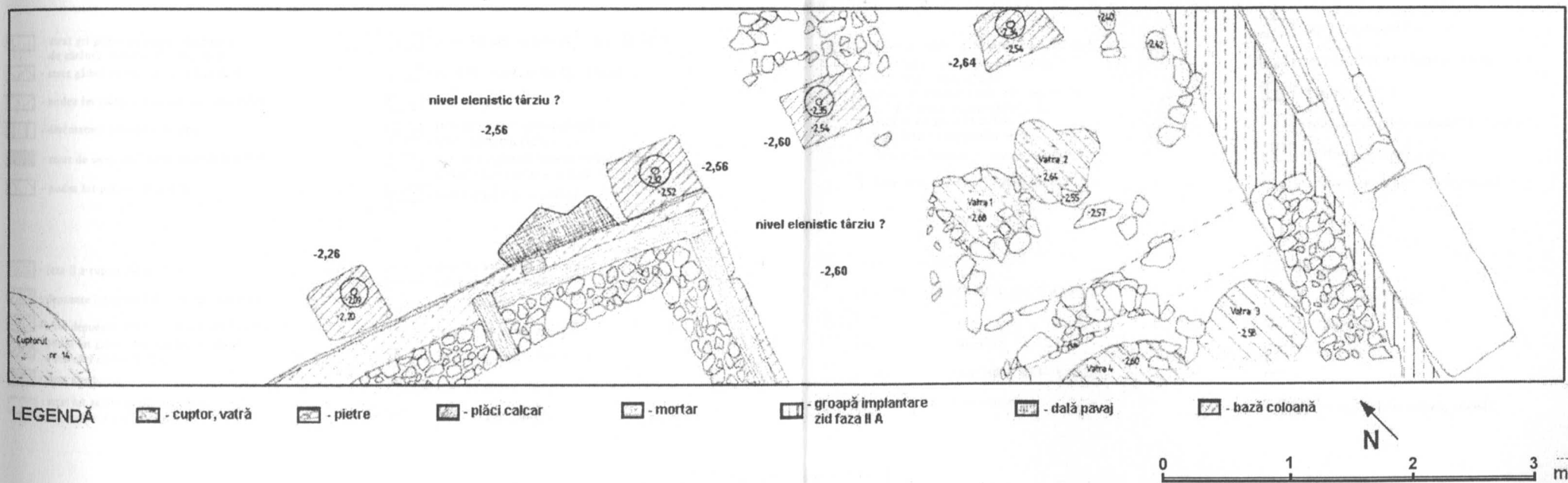
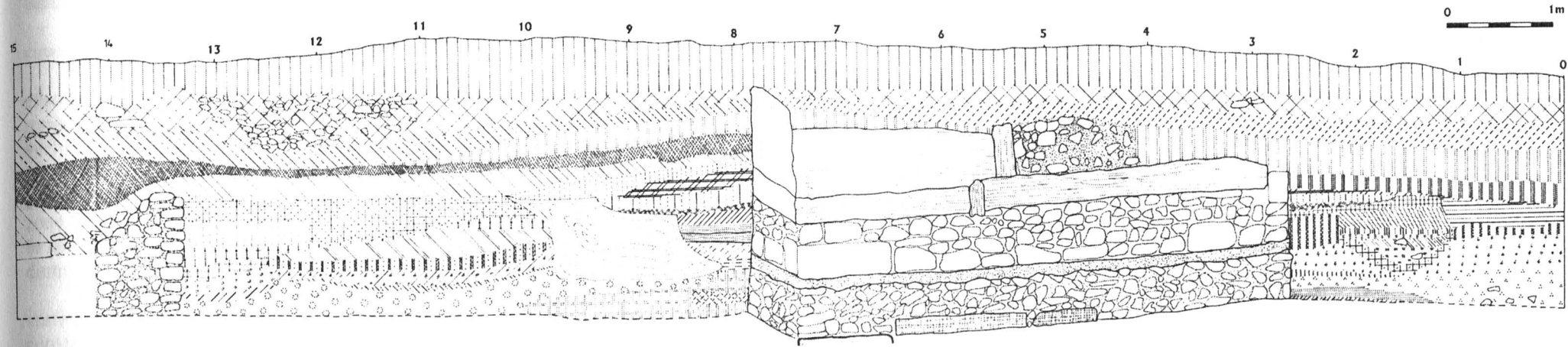

Fig. 10. Histria. Secțiunea Vest-Est, campania 2004. - plan de situație cu amplasarea porticului.

HISTRIA - SECTORUL BASILICA EXTRA MUROS 2004
 PROFIL SUDIC

- strat gri-gălbui cu pietre, fragmente de cărămizi și ceramică - faza IV B - strat gălbui cu dărâmatură - faza IV A - podea lut galben, nivel călcare - faza IV A - dărâmatură compactă, mortar - strat de umplutură între fazele IV A și II B - podea lut galben - faza II B	- podea lut galben, nivel de călcare - faza II A - nivel de călcare, podea lut - faza IV A - strat gri-gălbui - strat cu mortar - pînta clădirii în opus - graecum (O.G) - strat de umplutură între nivel demolare și nivel călcare clădire în O.G - nivel călcare clădire în O.G.	- strat lut galben, nivel peste cuptorul nr. 2 - strat lut galben cu pigment arsură, faza III a - cuptorul nr 2 - strat de amenajare între niv. cuptorului nr. 2 și nivel călcare clădire O.G. - umplutură peste faza II de funcționare a cuptorului nr. 2 - faza II de funcționare a cuptorului nr. 2 - lutul între fazele I și II ale cuptorului nr. 2	- faza I a cuptorului 2 - strat depunere între faza I și baza cuptorului - baza cuptorului 2 - strat depunere între cuptorul 2 și cuptorul 13 - nivel lut peste cuptorul 13 - strat umplutură gri cu pigment arsură
- faza II a cuptorului nr. 13 - depunere între faza I și II ale cuptorului 13 - strat depunere peste niv. constr. din faza II A - podea lut galben de la partea superioară a temeliei clădirii în O.G. - strat umplutură - strat lut galben deasupra crepidei din mortar a clădirii în O.G.	- strat lut galben de la nivelul crepidei clădirii în O.G. - strat depunere - faza a III-a a cuptorului nr. 8 - faza a II-a a cuptorului nr. 8 - strat lut (reamenajarea cuptorului nr. 8 - faza I a cuptorului nr. 8	- cuptorul nr. 15 - strat lut galben între cuptoarele 15 și 15' - cuptorul nr. 15' - strat compact de lut galben - strat brun de pigmenți arsură, chirpic (cuptor?) - lut galben (delimitare cuptor?)	- groapa 1 - plăci gresie friabilă - dală pavaj - bază coloană - mortar - zid legat cu lut galben, crepidă

Fig. 11. Histria. Basilica *extra muros* 2004. Profil sudic.

b. Stratigrafia sitului. În zona cuprinsă între incinta romană târzie și zidul cetății romane timpurii (aflată la cca 370 m vest de prima), situația stratigrafică este cunoscută îndeosebi pentru porțiunea aflată între zidul cetății romane târzii și *basilica extra muros*. Pentru restul spațiului cuprins între monumentul creștin menționat și zidul roman timpuriu, au fost făcute numai câteva sondaje pentru verificarea stratigrafiei.

În spațiul cel mai bine cercetat în zona extramurană, situația stratigrafică cunoscută până în acest moment este următoarea:

1. Perioada grecească arhaică și clasică. În urma cercetărilor arheologice efectuate pentru verificarea temeliei turnurilor Porții Mari și a zidului incintei romane târzii, s-a constatat că acestea nu sunt așezate pe fundațiile unui zid mai vechi de incintă, ci sunt construite direct peste stratul de nisip și scoici, care reprezintă solul viu³⁹. Săpăturile întreprinse pentru dezvelirea incintei elenistice, ca și secțiunea mare de la vest la est din 1950, peste zidul roman târziu, au arătat că în zona extramurană nu există nici un strat de cultură grecesc propriu-zis, cu urme *in situ*, mai vechi sau contemporan incintei. Același lucru s-a constatat și în spațiul dintre valurile III și IV⁴⁰.

2. Perioada elenistică. Cu excepția zidului de incintă, dezvelit pe latura sa vestică și parțial sudică, urmele privind locuirea elenistică în zona în discuție sunt constatate sporadic deocamdată⁴¹. Secțiunile de control efectuate în zona incintei elenistice pentru verificarea existenței unei locuiri contemporane cu funcționarea acesteia, au dus la descoperirea de materiale arheologice amestecate, fără nici un element constructiv *in situ*.

În afara incintei, spre vest, s-au constatat depuneri mai vechi, probabil provenite de la o locuire sporadică și modestă din apropierea acesteia, de unde proveneau materiale elenistice și romane timpurii, inclusiv un sesterț de la *Nerva*⁴². De asemenea, în cadrul săpăturilor efectuate de H. Nubar în zona basilicii *extra muros*, în secțiunea paralelă cu axul longitudinal al basilicii, nivelul elenistic târziu nu a putut fi cercetat decât pe o porțiune redusă, în apropierea zidului de apărare din aceeași perioadă. Nu s-au obținut rezultate concludente din cauza pânzei freatice⁴³.

Nivelul elenistic a fost mai bine observat în schimb mult mai la vest de incinta elenistică. În urma secțiunilor efectuate pentru verificarea stratigrafiei între valul al III-lea și incinta romană timpurie, au fost descoperite câteva vestigii aparținând acestei epoci: urme de ziduri sau temelii aparținând unor locuințe/construcții, vetre, pavaj de pietre și tuburi de la o conductă de apă sau de canalizare⁴⁴. S-a constatat că în zona în discuție (în spatele și la vest de zidul roman timpuriu), locuirea elenistică este intensă⁴⁵.

³⁹ Condurachi și colab., *loc. cit.*; Canarache, Dumitriu, *loc. cit.*

⁴⁰ Condurachi și colab., SCIV, 4, 1–2, 1953, p. 110.

⁴¹ Ștefan și colab., *op. cit.*, p. 76.

⁴² Preda, Doicescu, *op. cit.*, p. 330.

⁴³ Nubar, *Materiale* 9, 1970, p. 196, fig. 13.

⁴⁴ Secțiunile S 3-S 5 din 1951, vezi Canarache, Dumitriu, *op. cit.*, p. 173–180, pl. XIII, fig. 61–64.

⁴⁵ Idem, p. 177–180, pl. XIII; este vorba despre complexul cercetat în anii 1949–1950, unde, în sectoarele Z 2 și X au fost descoperite case, o fântână și o stradă din epoca elenistică.

3. Perioada romană timpurie (secolele I-III d.Chr.). Cercetările arheologice nu au fost concentrate asupra definirii schemei urbanistice a cetății romane timpurii. De aceea, pentru perioada secolelor I-III d.Chr., elementele constructive cunoscute sunt puține. Astfel, la vest de incinta elenistică (care a continuat să funcționeze și în secolul I d.Chr.) sunt atestate ziduri aparținând unor construcții romane timpurii – probabil o serie de locuințe private, orientate paralel cu incinta⁴⁶. Este vorba despre descoperirea unor construcții realizate din ziduri din pietre nefasonate, legate cu pământ, orientate în general nord-sud și est-vest, alături de care, și ținând de ele, au fost găsite podele de lut, porțiuni din curți interioare, străzi pietruite⁴⁷. Aceste construcții au fost datate, pe baza materialului arheologic și a monedelor descoperite, în secolele I-II d.Chr.⁴⁸. Ele au suferit o distrugere totală, la mijlocul/a doua jumătate a secolului al II-lea (legată probabil de invazia costobocilor), după care locuirea a continuat în zona respectivă, însă într-o formă mai modestă.

Edificiul descoperit în fața Porții Mari aparține aceași perioade⁴⁹, ca și un punct dintr-un posibil cartier meșteșugăresc aflat la est de construcția menționată⁵⁰ – în substrucția turnurilor incintei romane târzii a fost descoperit un cuptor de ars ceramică fină în care s-au găsit monede de la *Traian, Hadrian și Faustina*⁵¹.

În suprafața cuprinsă între incinta de epocă elenistică și *basilica extra muros*, a fost descoperit un edificiu de mari dimensiuni, ale cărui temelii au fost construite direct peste porțiunea dinspre sud a zidului elenistic⁵² (fig. 6).

Edificiul respectiv reprezintă mai degrabă un complex, judecând după suprafața pe care o ocupa. Zidurile din care a fost constituit aveau o grosime foarte mare (1,95 m), temeliiile fiind alcătuite din pietre mici alternate cu rânduri de cărămizi prinse cu mortar. El a avut două constructive, separate de un strat mare de arsură. Prima dintre ele se pare că a fost monumentală, fapt dovedit de stratul mare de dărâmtură ce i-a aparținut, în care au fost descoperite numeroase fragmente de tencuială pictată și bucăți din placajul de marmură al pereților. Cea de-a doua fază a reprezentat-o o refacere a complexului în discuție, când apar și ziduri noi, mai modeste, legate cu pământ, – probabil compartimentări – situate între zidurile masive ale edificiului inițial⁵³. În ceea ce privește funcționalitatea acestei construcții, este unanimă părerea că ea ar putea reprezenta un edificiu public, date fiind dimensiunile, grosimea zidurilor, prezența chiar a unor masive

⁴⁶ Nubar, *op. cit.*, p. 195, fig. 13; Suceveanu, *op. cit.*, p. 79, fig. 48/3, 5.

⁴⁷ Nubar, *op. cit.*, p. 196, fig. 13–16; Ștefan, RMMMIA 43, 2, 1974, p. 44, fig. 4. 1.

⁴⁸ Nubar, *op. cit.*, p. 196-199. Monedele găsite au fost emisiuni ale împăraților *Vespasian, Traian, Hadrian, Antoninus Pius*.

⁴⁹ Ștefan, *op. cit.*, p. 47, 51, fig. 7 (E).

⁵⁰ Idem, p. 51, fig. 7.

⁵¹ Canarache, Dimitriu, *op. cit.*, p. 171.

⁵² A fost descoperit încă din 1953, cu prilejul săpăturilor efectuate în valul al III-lea – vezi Ștefan și colab., *op. cit.*, p. 76; a fost cercetat apoi cu ocazia dezvelirii zidului incintei elenistice – vezi Preda, Doicescu, *op. cit.*, p. 330, pl. XXI, fig. 84.

⁵³ Nubar, *op. cit.*, p. 199, fig. 17.

contraforturi exterioare. Din păcate însă, complexul nu a fost săpat în totalitate pentru a se putea face precizări mai clare legate de planimetria și de funcționalitatea lui.

Nici în ceea ce privește cronologia complexului în discuție nu avem date precise. La dezvelire, a fost încadrat în stratul arheologic aparținând secolelor I–II d.Chr., împreună cu urmele unui pavaj din cărămizi dispuse pe cant și ale unui apeduct ce venea din direcția nord-est și trecea pe sub valul al III-lea⁵⁴.

Pentru o datare timpurie a lui, la începutul secolului al II-lea d.Chr., pleda și Al. Suceveanu, aducând ca argument încadrarea perfectă a acestui edificiu în rețeaua stradală a secolelor II–III d.Chr.⁵⁵.

H. Nubar, unul dintre autorii principali ai descoperii complexului, considera, pe baza stratigrafiei – că edificiul a fost construit direct peste ruinele construcțiilor din secolul al II-lea d.Chr. – și a descoperirilor monetare, care se eșalonau de la *Septimius Severus* la *Dioclețian*, că obiectivul în discuție a fost construit la începutul secolului al III-lea d.Chr. În forma sa monumentală, clădirea a funcționat până la mijlocul secolului al III-lea, când a suferit o masivă distrugere, datorată invaziei gotice dintre anii 251 și 253 d.Chr.⁵⁶. După această dată, edificiul a continuat să existe până la sfârșitul secolului amintit, după care a fost abandonat întrucât întreaga zonă își schimbă radical caracterul său funcțional. Cartierul urban este înlocuit cu o necropolă plană, aflată în exteriorul cetății romane târzii, cele mai timpurii morminte ale acesteia fiind datate, după părerea autorului menționat, la începutul secolului al IV-lea⁵⁷.

Cea mai târzie datare a monumentului a fost oferită de C. Preda și A. Doicescu, care au dezvelit colțul sud-estic al acestuia cu ocazia săpăturilor efectuate pentru dezvelirea incintei elenistice. Cei doi propuneau ca perioadă de funcționare a clădirii respective secolele IV–V, argumentele fiind de ordin stratigrafic (construcția respectivă a fost suprapusă de ziduri legate cu pământ datate în secolul VI d.Chr.) și după materialul arheologic descoperit – ceramică șampilată cu motive creștine⁵⁸.

În ceea ce ne privește, judecând după construcțiile dezvelite în săpăturile arheologice recent efectuate de noi în zona extramurană (secțiunea Vest-Est) (fig. 8), care au același caracter monumental, aceeași orientare și sunt încadrate în perioada cuprinsă între ultimul sfert al secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea, înclinăm să considerăm veridică datarea timpurie a monumentului în discuție (secolele II–III d. Chr.) (vezi mai jos descrierea edificiilor aparținând acestei perioade).

Totodată, săpăturile arheologice întreprinse recent în exteriorul și de-a lungul zidului incintei romane târzii (sectorul Poarta Mare-Turnul Mare), au dus de asemenea la dezvelirea unor construcții de mari dimensiuni, alcătuite din ziduri legate cu mortar, care erau delimitate de străzi din dale mari de calcar și erau prevăzute cu canalizări. Edificiile respective au fost anterioare incintei romane târzii, unele dintre ele fiind chiar suprapuse de aceasta⁵⁹.

⁵⁴ Canarache, în *Histria II*, p. 284–285, fig. 122.

⁵⁵ Suceveanu, *op.cit.*, p. 77 și nota 24, fig. 48/5; p. 81, nota 85, fig. 49/5.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 84–85, cu bibliografia referitoare la data invaziei gotice.

⁵⁷ Nubar, *op. cit.*, p. 200–201.

⁵⁸ Preda, Doicescu, *op.cit.*, p. 330–331, fig. 84.

⁵⁹ P. Damian și colab., *CCArh., Campania 2000 (2001)*, p. 117.

Toate clădirile și rețeaua stradală puse în evidență de cercetările arheologice vechi și noi dovedesc o intensă viață urbană în interiorul cetății romane timpurii în secolele II-III d. Chr., până la invazia gotică.

După această dată, formele de viață urbană, în condițiile restrângerii cetății prin construirea zidului de incintă roman târziu⁶⁰, continuă în sectorul în discuție, însă numai într-o formă mai modestă. Marele complex discutat mai sus funcționează încă, suferind reparații și posibile compartimentări cu ziduri legate cu pământ⁶¹, fapt confirmat și de descoperirile arheologice recente din zona extramurană⁶².

4. Perioada romană târzie (secolele IV-VII d.Chr.)

4.1. Secolele IV-V d.Chr. La sfârșitul secolului al IV-lea și în cel următor, zona din exteriorul incintei cetății romane târzii își schimbă caracterul funcțional. Cartierul urban este înlocuit de necropola care până atunci se afla în afara zidurilor cetății romane timpurii. Se bănuiește că, într-o primă fază, necropola nu ar fi avansat chiar până sub zidurile noii cetăți, ci numai până la cele două șanțuri și valul de apărare al acesteia, construite în a doua jumătate a secolului al IV-lea p.Chr., când locuirea de la vest de ele a fost complet abandonată și când șanțurile ar fi putut constitui și limita de est a noii necropole⁶³. După această dată, mormintele au depășit această limită, transformând această zonă în necropola orașului. Mai mult decât atât, ele trec și în interiorul cetății, așa cum o atestă descoperirile din sectorul Terme I⁶⁴.

Se pare că această necropolă a aparținut unei populații alogene – sarmato-alane, poate și gotice – în curs de romanizare și având probabil statutul de *foederata*⁶⁵.

4.2. Secolele VI-VII d.Chr. Secolul al VI-lea marchează ultima perioadă de prosperitate a Histriei. Dovada cea mai evidentă și mai neașteptată, în același timp, a noii ere de prosperitate o reprezintă extinderea orașului spre vest, până la vechiul zid de incintă roman, practic în aceleași limite ca în secolul IV p.Chr.⁶⁶. O densă locuire a fost constatată începând chiar de sub zidurile cetății romane târzii și a fost atestată către vest până la linia valului I⁶⁷. De-a lungul traseului incintei elenistice, au fost descoperite locuințe constituite din ziduri din șist local, legate cu pământ, sub valul III și în șanțul de la vest de acesta. Unele dintre acestea au dimensiuni mari, compartimentări, pavaje construite din același material, fântâni. Cele două nivele de locuire aparținând acestei faze au fost datate de autorii săpăturilor arheologice începând cu sfârșitul secolului al V-lea și până la mijlocul secolului

⁶⁰ Date privind etapele construirii incintei romane târzii la Gr. Florescu, în *Histria I*, p. 66–95 și SCIV 4, 1953, 3–4, p. 602–605; Al. S. Ștefan, RMM-MIA 44, 2, 1975, p. 52–53; Suceveanu, *op. cit.*, p. 85–86, fig. 51.

⁶¹ Nubar, *op. cit.*, p. 200; Suceveanu, *op. cit.*, p. 85, fig. 51/5.

⁶² Suceveanu și colab., *op. cit.*, p. 164.

⁶³ Ștefan, RMM-MIA 43, 1974, 2, p. 44, 62, fig. 2, cu discuțiile referitoare la cronologia celor două șanțuri descoperite de Nubar, *op. cit.*, p. 200.

⁶⁴ Suceveanu, *op. cit.*, p. 37, 89, fig. 53.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 90, fig. 54.

⁶⁷ Ștefan, *op. cit.*, p. 48, fig. 3.

al VI-lea, ele fiind tăiate de valul III și de șanțul de apărare aferent acestuia⁶⁸. Construcții contemporane se extind, neîntrerupt, de la sectorul precedent spre vest, suprapunând traseul celor două șanțuri amenajate aici în secolul IV și deja dezafectate și umplute până la sfârșitul secolului al V-lea⁶⁹.

Spre vest de construcțiile menționate și în directă legătură cu acestea, a fost dezvelit un complex mai extins, având ca element central *basilica extra muros*, care a suprapus, în linii mari, aria vechiului edificiu de secol II–III d. Chr., precum și cimitirul care funcționase aici în secolele IV–V p. Chr.⁷⁰.

Cercetările arheologice noi (secțiunea Vest-Est) au pus în evidență existența unor locuințe de același tip cu cele dezvelite în săpăturile efectuate în întreaga zonă extramurană. Și în cazul lor s-a constatat existența a două nivele de locuire, extinse pe perioada secolului al VI-lea p. Chr.⁷¹

De asemenea, în toată zona din sectorul Terme II, nelocuită de mai bine de un secol, se produce o acțiune de nivelare a ruinelor vechii incinte, urmate de amenajarea unor locuințe de suprafață, cu ziduri din șist local, legate cu pământ. Modul de construcție a acestora, nu la întâmplare, ci organizat, atestă nu numai reluarea locuirii în zona extramurană, consecință a unui avânt urban, ci și constituirea unui nou cartier, după toate regulile urbanismului⁷². Construcții contemporane au fost descoperite mult spre vest, până în imediata vecinătate a incintei romane timpurii⁷³.

Ultima perioadă de existență a Histriei este marcată, începând cu a doua jumătate a secolului al VI-lea, de incursiuni ale cutrigurilor și ale altor populații migratoare (huni, slavi, bulgari, avari), ca și de dificultăți de natură militară și economică, ce vor duce la decăderea lentă a cetății. Cu toate că zidul de incintă este refăcut și apărat din exterior de trei *valla*⁷⁴, cartierul de la vest de zidul de incintă decade. Zona este din nou afectată de necropolă și acum este momentul clar în care *basilica extra muros* devine o *basilica coemeterialis*. După unii autori, viața urbană va mai continua la Histria încă în primele decenii ale secolului al VII-lea, până la sfârșitul domniei lui *Heraclius*, în 641⁷⁵. În această perioadă, continuând procesul început la sfârșitul secolului anterior, sunt de plasat cele mai multe din suprapunerile de ziduri de locuințe pe suprafața unora dintre străzi și reamenajarea în forme tot mai modeste a zonelor ocupate anterior de edificii monumentale⁷⁶. După această dată, locuirea mai este constatată numai sub forma unor bordeie, găsite în cartierele de sud-vest, de est și de nord-est⁷⁷. Probabil că ultimii locuitori ai Histriei au părăsit cetatea în a doua jumătate a secolului al VII-lea, nu mai târziu însă de anul 681, anul stabilirii bulgarilor în sudul Dobrogei⁷⁸.

⁶⁸ Canarache, în *Histria I*, p. 283–285; Preda, Doicescu, *op. cit.*, p. 321–322; 329–332, pl. XXI.

⁶⁹ Condurachi și colab., *Materiale* 4, 1957, p. 16–24.

⁷⁰ Ștefan, *loc. cit.*

⁷¹ Suceveanu și colab., *op. cit.*, p. 163–164.

⁷² Suceveanu, *op. cit.*, p. 37–38, fig. 16.

⁷³ Canarache, Dumitriu, *op. cit.*, p. 176; 179–180; 183–184.

⁷⁴ A. Petre, *Dacia N.S.* 7, 1963, p. 317–322; Ștefan, *op. cit.*, p. 50.

⁷⁵ Petre, *op. cit.*, 317–334; Suceveanu, *op. cit.*, p. 92, fig. 55 și nota 239.

⁷⁶ Ștefan, *op. cit.*, p. 51, cu bibliografia aferentă subiectului.

⁷⁷ Florescu, în *Histria I*, p. 301–308; 319; 321; Ștefan, *op. cit.*, loc. cit.

⁷⁸ Suceveanu, *op. cit.*, p. 92.

c. Cercetările arheologice recente (2001-2004). 1. Poziția sitului. Secțiunea Vest-Est este situată la cca 50 m nord de latura nordică a basilicii *extra muros* și la 4 m nord de colțul nord-vestic al „Casei Pârvan”. Ea urmează să ajungă la incinta romană târzie, în spațiul dintre cele două turnuri ale acesteia, de la Poarta Mare spre sud și să facă joncțiunea cu cercetările arheologice întreprinse din anul 2000 de colectivul Muzeului Național de Istorie a României în sectorul Poarta Mare-Turnul Mare.

Secțiunea Vest-Est a fost începută în iulie 2001, prin practicarea unei secțiuni de 15×3 m⁷⁹. În anul 2002 ea a fost extinsă spre est cu încă 24×3 m, ajungându-se astfel la 22,75 m vest de marea secțiune nord-sud, care a condus la identificarea zidului incintei elenistice⁸⁰. În campania anului 2003, datorită prăbușirii profilului sudic, secțiunea a fost extinsă cu încă un metru spre sud, având acum lățimea de 4 m pe 23,20 m din lungimea ei totală. Săpătura arheologică s-a desfășurat pe toată suprafața secțiunii, rezultatele preliminare fiind, la rândul lor, publicate⁸¹.

În campania anului 2004, cercetarea arheologică s-a concentrat pe cei 15×4 m inițiali ai secțiunii, fără a se ajunge, nici pe această suprafață, la solul viu⁸². Cercetările arheologice viitoare vor contribui la întregirea segmentelor stratigrafice și a complexelor de locuire încă necunoscute de pe întreaga suprafață a secțiunii.

2. Stratigrafia și complexele de locuire. În urma celor patru campanii arheologice, stratigrafia zonei cercetate se prezintă astfel:

Primul nivel de locuire, apărut imediat sub stratul vegetal, este reprezentat de un strat de lut gri, relativ afânat, care conține, mai ales la limita sa superioară, pietre de diferite dimensiuni, sporadic fragmente de țigle și de olane, cărămizi și fragmente ceramice. Corespunzător acestui nivel, în campania 2001 au fost identificate în suprafața două construcții rectangulare de mici dimensiuni ($3,20 \times 2,65$ m, respectiv $3,20 \times 1,85$ m), denumite convențional **camerele A și B** (fig. 7).

Ultimei (neilustrată în fig. 7) i-a aparținut și o anexă de formă rectangulară ($2,10 \times 1,70$ m) al cărei zid estic a fost dezvelit în anul 2002. Zidul menționat face colț, spre sud-est, cu o altă porțiune de zid, surprinsă pe o lungime de circa 0,95 m și având o lățime variabilă de circa 0,40–0,50 m. Acesta din urmă are drept particularitate faptul că latura sa nordică este bine definită (pot fi individualizate trei asize construite din blocuri de calcar cochilifer și șist, legate cu pământ, care sunt așezate direct pe un strat de dărâmtură, reprezentat de nivelarea ruinelor elementelor de construcție din faza anterioară). Latura sudică a aceluiași zid, spre exterior, nu are asize din piatră, ci este constituită din elementele aceleiași dărâmături, îngrijit aranjate. Se pare că fundația acestei porțiuni de zid (orientat NE–SV) a fost țesută cu fundația altui zid având aceeași orientare, dar mult mai bine lucrat, care a aparținut unei faze anterioare (vezi mai jos descrierea), păstrat pe o lungime de 5,50 m. Împreună cu un alt zid, orientat NV–SE, adosat zidului

⁷⁹ Suceveanu și colab., în CCArh, Campania 2001(2002), p. 168–172.

⁸⁰ Descoperirile din anul 2002 figurează în CCArh, Campania 2002 (2003), p. 163–165.

⁸¹ Suceveanu și colab., în CCArh, Campania 2002 (2004), p. 156–158.

⁸² Rezultatele preliminare au fost publicate de asemenea – vezi V. Rusu-Bolindeț și colab., în CCArh, Campania 2002 (2005), p. 198–199.

central (reutilizat din faza anterioară) și cu latura estică a anexei camerei B, se configurează o nouă cameră (denumită convențional **camera C**), dezvelită pe dimensiunile $3,30 \times 1,50$ m. Toate cele trei camere relativ bine conturate ale acestei faze (denumită faza IV B = siglele sunt adoptate după cronologia stabilită de Al. Suceveanu pentru perioada romană și romano-bizantină în *Histria VI*) au orientare similară (NV–SE) și au reutilizat drept fundație ziduri aparținând fazei anterioare (fig. 7).

Pe nivelul fazei IV B au fost găsite monede de la *Iustinus I* și *Iustinianus I*⁸³, datarea acestei faze fiind mai curând a doua jumătate a secolului VI p.Chr.

Al doilea nivel de locuire este ilustrat printr-un strat gălbui compact care are la bază o podea de lut bine individualizată, aflată la $-0,50/0,60$ m. Pe acest nivel, în afara zidului orientat nord–sud, amintit mai sus (în săpătură are dimensiunile: $3,08 \times 0,65$ m) și a aleii pietruite corespunzătoare nivelului de călcare al acestei faze, surprinse în jumătatea vestică a lui S I încă din campania precedentă (fig. 7), în anul 2002 a fost dezvelit un alt element de construcție. Este vorba despre zidul orientat NE–SV care a fost reutilizat în faza IV B drept fundație pentru camera C (dimensiuni conservate în săpătură: $5,50 \times 0,70 \times 0,58$ m), construit din 4–5 asize din bazalt și șist legate cu pământ. Acest nivel ar trebui să aparțină primei jumătăți a secolului al VI-lea p.Chr. (= faza IV A).

Din cauza intemperiilor însă, din elementele constructive menționate s-au păstrat numai zidurile camerei C, celelalte s-au prăbușit în secțiune, motiv pentru care au fost îndepărtate din săpătură.

Urmează o dărâmtură masivă de mortar cu grosimea maximă de 0,40 m, surprinsă în jumătatea vestică a lui S I, de o parte și de alta a unei construcții din blocuri mari de calcar gălbui, construită în *opus graecum*, datând din faza I C (sfârșitul secolului al II-lea – prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.). Vârful acestei dărâmături, în zona construcției respective, a fost nivelat în vederea instalării nivelului IV A (fig. 11). Dărâmtura masivă din mortar ar putea data eventual din momentul în care locuirea extramurană a fost abandonată și utilizată pentru implantarea primei necropole, datată în secolele IV–V p.Chr.

Referitor la aceasta din urmă, în campania 2002, în caroul 6, în dreptul m. 18,30 și la 1,30 m nord de profilul sudic, la $-1,35$ m adâncime, a fost descoperit un craniu (fig. 7). În campania următoare, s-a trecut la dezvelirea integrală a ceea ce presupuneam a fi un mormânt. Groapa acestuia se contura într-un strat de chirpici macerat, având o formă ușor romboidală. Dimensiunile ei erau de $2,10 \times 0,90$ m, apărând la adâncimea de $-1,38$ m. Este vorba de fapt despre un mormânt deranjat, din care au fost descoperite numai craniul și câteva vertebre. Craniul era orientat aprox. NE–SV. I s-a păstrat numai maxilarul cu dantura bine păstrată, care ne indică un personaj tânăr. Câteva vertebre din coloană erau situate în continuarea craniului, în poziție anatomică normală. De jur împrejurul lui au mai apărut alte câteva fragmente ale scheletului – vertebre, fragmente de coaste și de clavicule – aflate în poziție secundară. De asemenea, au fost descoperite două tibii și un

⁸³ Determinările monedelor au fost făcute de Mihai Dima.

fragment de femur la 2,10 spre nord-est de groapa mormântului în discuție, în apropierea profilului nordic, în același strat de chirpici macerat în care a fost găsit și scheletul deranjat în discuție. La golirea gropii mormântului au ieșit pietre, fragmente de țigle și cărămizi, chirpici, un fragment de toartă și câteva fragmente ceramice atipice. Pe craniu, în zona frontală, a rămas o amprență rotundă de culoare verzuie, care probabil că reprezenta o monedă. Din păcate, ea nu a fost descoperită în ceea ce consideram groapa mormântului, ea fiind găsită, probabil, în momentul în care mormântul a fost deranjat. Un posibil element de datare al mormântului sau al deranjării acestuia l-ar putea constitui un resort de fibulă din fier, găsit la 0,30 m est de zona frontală a craniului. Deocamdată, nu dispunem de alte elemente pentru a putea face precizări de ordin cronologic. Logic ar fi ca scheletul respectiv să aparțină primei necropole identificate în afara cetății romano-bizantine, încadrată cronologic nivelelor III A–III B (sfârșitul secolului al IV-lea – sfârșitul secolului al V-lea p.Chr.), ce ar putea reprezenta **a treia fază** de locuire în cadrul secțiunii S I. Descoperirile monetare din zona situată în partea vestică a secțiunii indică o datare a stratului de umplutură dintre fazele IV A și II B (nivelul care ar putea fi contemporan cu mormântul descoperit) în perioada secolelor al IV-lea și al V-lea p.Chr.⁸⁴. În acest stadiu al cercetărilor nu este însă clar nici din punct de vedere stratigrafic ce relație există între necropola menționată și gropile cu chirpici care au deranjat mormântul. Cert este însă că deocamdată nu am surprins, cum era de așteptat, o posibilă delimitare, către nord, a celor două necropole identificate în acest sector.

Dărâmătura masivă din mortar menționată mai sus, a căzut pe o podea groasă de lut aflată la -1,05/1,40 m. Aceasta ar reprezenta **al patrulea nivel de locuire** identificat în săpătura noastră care, cronologic, ar putea fi asimilat nivelului II B (primele trei sferturi ale secolului al IV-lea p.Chr.). În suprafață, acest nivel este foarte bine reprezentat, prin dezvelirea unei încăperi în carourile 8–11 (fig. 7). Ea s-a individualizat prin prezența unei dărâmături masive de țigle și olane de acoperiș (majoritatea întregi) și a unor bucăți mari și groase (0,08–0,10 m) de chirpici, ca și prin existența unei fundații de zid. Aceasta din urmă este constituită din pietre, sporadic cărămizi legate cu lut galben, era orientată NE–SV și, pe o porțiune de aproximativ șase metri lungime, a reutilizat fundațiile unei construcții din piatră legată cu mortar aparținând fazei I C, în imediata apropiere a profilului sudic. Fundația de zid în discuție are și porțiuni în care este așezată direct pe podeaua de lut galben a fazei II B, respectiv în extremitatea vestică a zidului cu mortar din faza I C, în imediata apropiere a profilului sudic (L = 1,70; l = 0,60 m) și în cea estică (L = 1,50 m). Pe ultima porțiune amintită fundația zidului legat cu mortar nu mai este vizibilă în această fază a cercetărilor. Judecând după lungimea dezvelită a zidului legat cu lut galben (circa 6,70 m) care a reutilizat fundațiile zidului legat cu

⁸⁴ Au fost identificate monede de bronz de la *Licinius I* (Heraclea, anii 311–313 p.Chr.), *Valentinian I* (Constantinopol, anii 364–365 p.Chr.), *Theodosius I* (atelier neprecizat, anii 383–395, tip SALVS REIPUBLICAE), *Arcadius* sau *Honorius* (atelier neprecizat, anii 395–402 p.Chr., tip VIRTUS EXERCITI). Alte patru monede de bronz, cu emitent și atelier neprecizați, se încadrează în același interval cronologic (secolele IV – V p.Chr.).

mortar din faza I C, ca și după cantitatea foarte mare de țigle, olane și de bucăți de perete din chirpici, clădirea în discuție trebuie să fi fost impresionantă ca dimensiuni. Posibile compartimentări ale acesteia se prefigurează în extremitățile de est și de vest. Aceleași faze II B îi aparțin și urmele a două locuințe mai modeste, cu pereți din chirpici, care s-au prefigurat în spațiul dintre **camera C** și profilul sudic, în extremitatea estică a suprafeței prelungite a lui S I. Astfel, prima dintre locuințe avea, în porțiunea surprinsă de noi, dimensiunile de $5 \times 1,16$ m, intrând sub profilul sudic, în timp ce a doua, de $4,20 \times 2,70$ m, dezvelită în carourile 7–8, a fost surprinsă aproape pe toată lățimea secțiunii, având chiar o vatră de $1,40 \times 1,00$ m, aproximativ în centrul ei (fig. 7). Această vecinătate a unor locuințe cu pereți din chirpici cu a unei clădiri de dimensiuni impresionante, cu fundații din piatră, legate cu lut galben, dar cu pereți din chirpici este extrem de interesantă și ea va constitui subiectul analizei noastre în momentul extinderii cercetării arheologice în suprafață.

Pentru cel de-al **cincilea moment** al locuirii aveam atestată în campania anului 2001 o podea de lut aflată la $-1,10/1,22$ m, precum și un fragment de zid din pietre legate cu lut, descoperit în caroul 5, la $-1,24$ m adâncime (fig. 7, 8, 11). La $1,50$ m est de zidul în discuție, separate de o dală mare de gresie și de un canal de evacuare a apei (vezi mai jos), au apărut elementele unei construcții aparținând aceleiași faze. Ea este constituită, deocamdată, din două camere și un coridor, care sunt orientate NE–SV, ca și construcțiile aparținând fazei I C. Astfel, prima dintre încăperile menționate (dinspre vest spre est) – **camera D** – cu dimensiunile dezvelite de $7,40 \times 2,10$ m (lățimea este parțială deoarece fundațiile zidurilor perimetrice estice și vestice intră sub profil, respectiv sub camera C din faza IV A), este definită de fundațiile a trei ziduri. Acestea din urmă sunt constituite din pietre de șist și de calcar prinse cu lut galben. Zidul perimetral sudic (cel mai lung) are unele porțiuni distruse, îndeosebi spre extremitatea sud-estică. El este adosat, pe o porțiune de $1,00$ m de o construcție din blocuri mari de gresie, aparținând fazei I C (vezi mai jos descrierea). Spre sud-est de camera C apare un **coridor** în formă de L, care are comun cu camera D zidul perimetral sudic. Are dimensiunile descoperite de $4,00 \times 1,10$ m și probabil că avea ca limită sud-vestică aceeași construcție din faza I C amintită și în cazul precedentei camere. Zidul său perimetral estic, de $2,34 \times 0,56$ m, are aceeași tehnică de construcție ca și în cazul camerei D, având păstrate patru asize. El este adosat perpendicular zidului legat cu mortar aparținând fazei I C, orientat NE – SV (vezi mai jos). Totodată, perpendicular pe el este adosat un alt zid, ce se află pe același traseu cu zidul legat cu mortar din faza I C (pare o prelungirea a acestuia), care face colț spre sud-vest și intră în profilul sudic, constituind probabil o altă cameră (**camera E**) (fig. 8). Are dimensiunile cunoscute de $2,74 \times 0,50/0,68$ m. Este posibil ca atât coridorul, cât și colțul de cameră menționat să fi aparținut fazei II B, ele continuând spre sud-est o construcție deja existentă în faza II A (camera D). Pe pereții camerei D și ai coridorului s-a descoperit tencuială pictată policromă, iar la baza zidului perimetral sudic al camerei D fost descoperită o plăcuță votivă din ceramică, cu reprezentarea unei divinități. În ceea ce privește datarea acestei faze, dispunem, deocamdată, de puține

descoperiri monetare, care se încadrează în intervalul cronologic reprezentat de mijlocul, eventual a doua jumătate a secolului al III-lea p.Chr.⁸⁵.

Un al șaselea nivel de locuire identificat în campaniile 2001–2004 este reprezentat de două construcții impresionante. În primul rând, în prima campanie a fost parțial dezvelit un edificiu construit din blocuri de calcar îmbinate în tehnica *opus graecum*, cu o plintă foarte elegantă. În 2002 a fost îndepărtată dărâmătura masivă din mortar care o acoperea, conturându-se o clădire, care în zona săpată de noi a fost surprinsă pe $5 \times 2,20$ m, restul construcției intrând în profilul sudic. Apare în carourile 2–3 și este orientată NE-SV (fig. 8). Pare a fi un edificiu public (templu?) judecând după tehnica foarte îngrijită de construcție și după dimensiunile blocurilor de calcar din care este construită.

În campania anului 2004 s-au putut completa informațiile legate de edificarea acestei construcții (fig. 9, 11): fundația ei (care nu a fost dezvelită încă în totalitate, ci numai pe înălțimea de 0,58 m) este constituită din pietre de dimensiuni variabile, puse neglijent (de multe ori nu se observă mortar între pietre!). Peste ele s-a turnat un strat compact de mortar, care constituie o crepidă de 0,04 m. Peste această șapă de mortar au fost așezate ordonat alte pietre, care alcătuiesc un fel de soclu al edificiului în discuție. Acesta are înălțimea de 0,50 m. Peste acest soclu au fost puse orizontal și vertical plăci de gresie gălbuie, friabilă, în tehnica *opus graecum*. Ele au grosimea de 0,20–0,28 m și o lungime cuprinsă între 1,70 și 2,70 m, placând de fapt ziduri legate cu mortar, construite în tehnica *opus incertum*. La rândul lor, acestea din urmă au fost tencuite, în interiorul construcției găsindu-se bucăți mari de tencuială pictată policromă.

În campania anului 2004, în carourile 2–3 ale secțiunii, am descoperit urmele unei gropi (vizibilă în profilul nordic din campaniile precedente), constituită din multe pietre de dimensiuni variabile, care se întindeau până la construcția în *opus graecum*. La adâncire (între -1,90 și -2,10 m), în componența aceleiași gropi am constatat prezența, la baza ei, între m 2,50 și 5,60, a unui strat de mortar cu grosimea maximă de 0,10 m și dimensiunile de $3,50 \times 1,90$ m. Pe laturile de sud și de est ale gropii, marginile erau marcate de pietre și de pereți din mortar, care s-au mai păstrat *in situ* pe o mică porțiune. Această groapă reprezenta locul pentru prepararea mortarului necesar construirii fundațiilor clădirii în *opus graecum* (fig. 9).

În caroul 5 al secțiunii S I a fost dezvelit un canal pentru evacuarea apei, constituit de asemenea din plăci de calcar gălbui, orientat SE-NV (fig. 8–10). El este contemporan cu clădirea construită în *opus graecum*. Are dimensiunile de $2,05 \times 0,50$ m și înălțimea de 0,20 m. A fost acoperit de plăci mari de calcar, pereții săi fiind alcătuiți din același tip de plăci de calcar, puse pe cant. În extremitatea sa nordică, intrând în profil și de la acesta, pe o lungime de 1,20 m spre sud și ieșind cu 0,34 m spre vest față de latura similară a canalului aparținând fazei I C, s-a dezvelit una din laturile unui canal anterior, constituită dintr-o placă de calcar gălbui (fig. 8, 9). Latura vizibilă a acesteia este frumos lucrată, profilatura ei având lățimea de 0,16 m, după care urmează o adâncitură foarte mică pe toată suprafața

⁸⁵ Dispunem de două monede de bronz, emise la Istros în timpul lui Gordian al III-lea (anii 238–244 p.Chr.) și al soției sale, *Tranquillina* (241–244 p.Chr.).

plăcii – de 0,03–0,04 m. Acest din urmă element ne-ar putea sugera posibilitatea ca placa respectivă să reprezinte nu neapărat un canal, ci și un alt tip de monument – o inscripție? Totodată, în caroul 5, în imediata apropiere a zidului legat cu pământ din faza II A și în continuarea canalului descris mai sus, a apărut o dală de gresie (1,10 × 0,80 m), care ar putea indica nivelul unei străzi cu o orientare similară celeia a clădirii construită în *opus graecum* (fig. 8–10).

La 1,00 m est de această posibilă stradă, apare o altă construcție, orientată NE-SV, din care am dezvelit în secțiune numai un colț, cea mai mare parte a ei intrând în profilul sudic. Este constituită din trei blocuri mari de gresie, puse pe cant, în interiorul fiind o altă placă mare, așezată orizontal (fig. 8). Este greu de definit, în acest stadiu al cercetărilor, care era funcționalitatea acestei construcții, dat fiind modul interesant de construcție. Apropierea de o posibilă stradă ne-ar putea sugera o amenajare a unei mici piațete⁸⁶.

Aceiași fază îi aparține și fundația unui zid legat cu mortar, orientat NE-SV, care a fost reutilizat în faza II B, așa cum menționam mai sus. Acesta a fost dezvelit deocamdată pe o lungime de circa 7,20 m, are o lățime de 0,50 m și este constituit din pietre mari de bazalt și sist, sporadic calcar, prinse cu mortar (fig. 7, 8). Extremitatea sa estică intră în profilul nordic și în porțiunea respectivă a fost tăiat de o groapă în vederea implantării fundației zidului legat cu pământ din faza II B. În campania anului 2003 a fost descoperită și o compartimentare aparținând acestei construcții. Este vorba despre un perete de lemn, care apare pe lungimea zidului la 2,10 m spre sud-vest de ruptura acestuia dinspre profilul nordic. Amprenta acestuia, ca și tenciuială pictată căzută de pe el au fost surprinse între zidul legat cu mortar și profilul sudic (fig. 8). Este vorba despre tenciuială pictată policromă, de o calitate foarte bună. Judecând după dimensiunile fundației acestui zid, la rândul său el anunță o construcție impresionantă, specifică perioadei romane timpurii.

Pe suprafața de 15 × 3 m deschisă în anul 2001, respectiv în extremitatea vestică a secțiunii, unde cercetarea arheologică s-a concentrat și în campaniile 2003-2004, am constatat un **al șaptelea nivel** de locuire în această zonă. Aflat la o adâncime cuprinsă între 1,25–2,37 m, nivelul respectiv anunță un posibil cartier artizanal, care ar putea aparține fazelor I A-B (30/20 a.Chr. – cca. 100 p.Chr., respectiv cca. 100–170 p.Chr.)⁸⁷. Acest lucru a fost pus în evidență prin descoperirea a 16 cuptoare dezafectate, cu diametre cuprinse între 1,10–2,85 m, cu pereți din lut relativ bine conturați (fig. 6–9,11). Atât în umplutura lor, cât și pe întreaga suprafață menționată s-au descoperit foarte multă zgură de fier, arsură și resturi de cărbune de lemn, împreună cu o mare cantitate de material arheologic (ceramică, obiecte din os – mai ales ace de păr –, vase din sticlă, monede, obiecte din bronz și fier). Vetrele cuptoarelor respective, care au avut două, unele chiar trei faze de funcționare (constatate la secționarea umpluturii cuptoarelor și în profile), au fost dezafectate în faza I C (în momentul construirii edificiilor de dimensiuni impresionante din această fază) și folosite ca gropi menajere.

⁸⁶ Sugestie oferită de arh. Irina Băldescu, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru discuțiile interesante și informațiile furnizate.

⁸⁷ Monedele descoperite în ultima campanie arheologică sunt în curs de restaurare și determinare, deci ele nu au putut fi folosite pentru o mai precisă datare a acestui nivel, deocamdată.

Cel mai mare dintre aceste cuptoare, **cuptorul nr. 8** are trei faze de funcționare și o reparație (d. dezvelit în săpătură = 2,85 m – el continuă însă spre sud; straturile succesive de arsură au câte 0,10–0,15 m, adâncimea maximă este de -2,36 m) (fig. 11). Baza lui, ca și a celorlalte gropi de cuptoare dezvelite, era constituită dintr-un strat curat de lut galben. Este singurul cuptor la care am descoperit un perete care îi demarca latura de nord (fig. 9). Acesta a fost constituit din câteva pietre de calcar legate cu lut galben, care se arcuriau către profilul sudic. El a mai fost surprins *in situ* numai pe o porțiune de 1,20 m, având lățimea de 0,38 m. A fost amplasat peste resturile fundației unui zid mai vechi, după ce a fost așezat un strat de lut galben peste acesta din urmă. Fundația zidului mai vechi are orientarea diferită de a zidului perimetral al cuptorului nr. 8, respectiv NE–SV și pare să facă colț cu fundația pe care a fost așezată temelia zidului din faza II A (fig. 10). Aceasta din urmă este constituită din blocuri de calcar mai mari, îngrijit lucrate, prinse cu lut.

În afara acestui cuptor de dimensiuni mari, detalii privind tehnica de construcție a celor care nu au dispus de pereți din alt material decât lutul s-au putut observa în cazul celor mai timpurii cuptoare descoperite în secțiune: au avut pereții din chirpici (lut ars), uneori cu o grosime apreciabilă (0,20–0,50 m), gura bine definită (cuptorul nr. 12:d. = 1,25 m, gura = 0,62 × 0,54 m; cuptorul nr. 11:d. = 0,95 m), la bază au avut un strat compact de lut galben (fig. 9).

În două dintre cuptoare (nr. 6 și nr. 8) au fost găsite trei fragmente de creuzete cu pereții vitrificați, în interiorul cărora se observă urme de oxizi de bronz. De asemenea, au fost descoperite, atât pe suprafața atelierului, cât și în umpluturile cuptoarelor respective (îndeosebi în cuptorul nr. 8, cel mai bine păstrat), resturi de bronz rezultate din turnare.

Cantitatea impresionantă de zgură de fier descoperită pe suprafața menționată, ca și vetrele de cuptoare dezvelite, credem că pot atesta, în acest stadiu al cercetărilor, un atelier de reducere a minereului și de prelucrare a fierului. Histria a fost considerată ca un centru de prelucrare a fierului, deoarece în cetate s-au găsit fragmente de zgură metalurgică (în sectorul economic, dar de perioadă târzie) și chiar blocuri de minereu neprelucrat – minereu de origine sedimentară.

Punctul de unde provenea acesta din urmă a fost identificat la Sinoe, în malul sudic al lacului Zmeica, în imediata apropiere de *vicus Quintionis*, unde locuiau cei care extrăgeau minereul, *bessi*⁸⁸. Până acum, cercetările arheologice nu au pus în evidență existența unor cuptoare pentru redus minereul și pentru prelucrarea fierului pentru perioada romană timpurie, care să confirme înscrierea Histriei printre centrele sigure de prelucrare a fierului din Dobrogea romană. Vetrele de cuptoare descoperite de noi, împreună cu marea cantitate de zgură din fier, la care s-ar putea adăuga obiecte în curs de prelucrare sau finite (sunt necesare analize metalografice în acest sens!) ar putea reprezenta o primă atestare sigură a acestui fapt. Se adaugă fragmentele de creuzete, posibile obiecte în curs de prelucrare, resturile de metal topit rezultate din prelucrarea bronzului, care ar pleda pentru existența unui atelier de prelucrare a metalelor. Din păcate, dezafectarea acestor

⁸⁸ Em. Zah, *Pontica* 4, 1971, p. 204, fig. 6; Zah, Suceveanu, *SCIV* 22, 1971, 4, p. 567–578.

cupatoare și transformarea lor în gropi menajere, nu ne-a permis să facem observații legate de modul de construcție și funcționare ale atelierului respectiv. Totodată, în umplutura cuptoarelor și pe suprafața în care s-au găsit urmele atelierului în discuție (extremitatea vestică a secțiunii vest-est), au fost găsite multe oase în curs de prelucrare. Toate aceste date dovedesc descoperirea unui veritabil cartier artizanal în zona menționată. Acest fapt se poate corela cu dezvelirea, în substrucțiunile turnurilor Porții Mari, a unui cuptor pentru arderea ceramicii fine, datând din prima jumătate a secolului al II-lea⁸⁹. Toate aceste date ar pleda, o dată în plus, pentru caracterul meșteșugăresc al acestei zone, în perioada de început a stăpânirii romane.

Cel de-al optulea nivel de locuire constatată în campania anului 2004 este posibil să aparțină perioadei elenistice târzii. Astfel, în gropile a trei dintre cuptoarele aparținând atelierului de prelucrare a metalelor (nr. 5, 10, 13), au fost dezvelite patru baze de coloane, care bănuim că aparțin unui portic (fig. 9). Relația stratigrafică între bazele de coloane, cuptoare și construcția în *opus graecum* este foarte clară – colțul nord-estic al clădirii taie unul dintre cuptoare, la fel latura sud-estică a sa, după cum unul dintre postamentele coloanelor intră sub fundația edificiului în *opus graecum* (fig. 9, 11).

Din porticul dezvelit s-au păstrat numai patru baze (postamente) și primul tambur din calcar alb, friabil, al fiecărei din cele patru coloane. Așa cum a fost el descoperit în secțiunea S I, practic aproape pe diagonală pe lățimea acesteia, porticul are lungimea cunoscută de 8,20 m și orientarea identică cu a tuturor celorlalte construcții dezvelite în secțiunea Vest-Est – respectiv NE-SV (fig. 10). Coloanele par să fi fost așezate la distanțe relativ egale, respectând un modul (cel puțin în cazul a trei dintre ele). Prima dinspre vest este însă la 3,30 m est de următoarea (față de 1,83 m, respectiv 2,14 m celelalte trei = distanța dintre centrele orificiilor din mijlocul tamburilor), ceea ce ar putea sugera lipsa unei baze de coloane în spațiul mai mare dintre cele două. De altfel, în intervalul dintre coloana 1 și 2 (dinspre sud-vest spre nord-est), prinsă sub fundația clădirii în *opus graecum*, apare o dală mare, cu latura vizibilă lucrată în formă de „V” – urmele unui pavaj – care ar putea reprezenta nivelul de călcare al construcției de care ținea și porticul descoperit.

Postamentele coloanelor porticului sunt din calcar, de formă rectangulară sau chiar trapezoidală (0,70 × 0,50–0,60 m; 0,80 × 0,60 m; 0,80 × 0,60 m; 0,90 × 0,60 m), însă sunt relativ neîngrijit lucrate. Prezintă o mică adâncitură pe suprafață, în locul în care a fost fixat fusul coloanei, acesta din urmă fiind însă amplasat spre latura estică sau vestică a postamentului, nu în centrul său. Fuzele coloanei au diametrele de câte 0,32 m, înălțimea de 0,20 m, sunt bine lucrate, unele sunt însă dintr-un calcar foarte friabil.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a porticului căruia i-au aparținut aceste coloane, elemente de natură stratigrafică, precum și materialele arheologice descoperite ne-ar putea oferi repere în acest sens. Astfel, arătam mai sus că aceste coloane au fost dezvelite în prima fază a gropilor unor cuptoare pentru prelucrarea metalelor, pe care le încadram în cea mai timpurie perioadă romană (I A).

⁸⁹ Canarache, Dimitriu, *op. cit.*, p. 171.

Totodată, în umplutura acestor cuptoare, ca și de pe nivelul porticului, au început să apară și fragmente ceramice de factură elenistică târzie, ceea ce ar face posibilă o datare a porticului în această perioadă. Deocamdată nu ne-am edificat asupra acestui nivel, deoarece săpătura arheologică s-a oprit înainte de a ajunge la baza postamentelor coloanelor.

Descoperirea unui portic aparținând unui edificiu elenistic, la cca 40 m vest de incinta elenistică are o importanță particulară, date fiind puținele construcții constatate până acum în exteriorul acesteia (vezi descoperirile de epocă elenistică mai sus, la discutarea stratigrafiei zonei extramurane). Ea ar putea oferi date noi legate de caracterul și intensitatea locuirii în această zonă, dat fiind faptul că, până în acest moment, locuirea de epocă elenistică părea să se concentreze către vest, în spatele și în exteriorul incintei romane târzii (fapt datorat însă și stadiului cercetărilor arheologice).

Ultimele elemente constructive constatate în campania 2004 le reprezintă două gropi aparținând unor stâlpi de lemn incențiați, descoperiți în caroul 4 al lui S I, la 2,40 m est de colțul nord-estic al clădirii în *opus graecum* (fig. 10). Prima are diametrul de 0,32 m, a doua, de 0,24 m, distanța dintre ele este de 0,60 m. Faptul interesant îl reprezintă orientarea acestora – pentru prima dată apar elemente constructive care au altă orientare decât clădirile aparținând epocilor ulterioare. Construcția căreia i-au aparținut acești stâlpi pare orientată est-vest. Alături apare amprenta unui perete de lemn ars. Deocamdată nu avem elemente pentru încadrarea cronologică a acestor structuri de lemn, după orientare însă ele par a fi anterioare porticului.

3. Materialul arheologic descoperit în cele patru campanii de săpături este extrem de bogat. El a fost recoltat de pe toate nivelele de locuire constatate în secțiune, cu o densitate sporită însă în gropile cuptoarelor dezafectate. Este constituit din monede, majoritatea din bronz, obiecte din sticlă (de la ochiuri de geam la pahare, boluri, cupe), diferite obiecte din bronz și fier, opaițe întregi și fragmentare, ceramică fină și de uz comun, ace de păr și de cusut din os și o cantitate impresionantă de tencuială pictată policromă. Se adaugă foarte multă zgură de fier, găsită pe nivelul atelierului, cele câteva creuzete utilizate la topirea bronzului, probabil și al metalelor prețioase⁹⁰, rebuturi/obiecte din bronz și fier în curs de prelucrare, oase de animale în curs de prelucrare. De pe nivelul porticului au fost recoltate fragmente ceramice elenistice, amestecate cu materiale ceramice romane timpurii. Materialele respective sunt în curs de prelucrare.

*

Concluzii. Cercetările arheologice efectuate în perioada 2001–2004 în sectorul *basilica extra muros* oferă noi date legate de fazele succesive de locuire din această zonă. Astfel, pe de o parte, avem date noi despre etapele de funcționare ale basilicii *extra muros*, care trebuie confirmate de continuarea cercetărilor

⁹⁰ Unul dintre creuzetele descoperite în cuptorul nr. 8 are pereții scunzi, ceea ce ar putea sugera utilizarea lui pentru topirea metalelor prețioase. Informație oferită cu amabilitate de prof. Doina Benea, căreia îi mulțumim și pe această cale.

arheologice atât asupra monumentului, cât și asupra celor două necropole aferente. Pe de altă parte, noua secțiune V-E a confirmat sau a adus un plus de informație în legătura cu stratigrafia zonei extramurane. Astfel, în cadrul ei s-a constatat o continuitate de locuire a zonei de la nord de *basilica extra muros* din perioada elenistică târzie (ultimul nivelul la care au ajuns cercetările în discuție) până în secolul al VI-lea p.Chr. Majoritatea construcțiilor descoperite sunt de dimensiuni impresionante, unele chiar au caracter monumental și toate au aceeași orientare (NE–SV), respectând prin urmare aceeași tramă stradală din perioada elenistică până în cea romană târzie. Un hiatus în această succesiune de locuire ar putea fi reprezentat de extinderea necropolei de secol IV–V p.Chr. până sub zidurile cetății romane târzii, dar deocamdată, în afara unui mormânt deranjat, urmele acestei necropole, ca și a celei următoare, de secol VI–VII p.Chr., nu au fost surprinse în suprafața cercetată.

Inedită este și descoperirea unui cartier artizanal în perioada romană timpurie, prin identificarea unor cuptoare aparținând unui atelier pentru prelucrarea metalelor și a osului, ca și a unui portic aparținând unei clădiri din perioada elenistică târzie.

În campaniile viitoare se va urmări continuarea săpăturilor arheologice atât pentru încheierea cercetării basilicii *extra muros* și a necropolelor aferente, cât și în secțiunea V-E. În cazul celei din urmă, pe lângă concentrarea eforturilor pentru dezvelirea celor mai timpurii elemente de locuire de pe suprafața deschisă deja, se va produce și extinderea ei spre est, în vederea secționării celor trei valuri de apărare aflate în fața incintei romane târzii și a dezvelirii monumentelor aflate aproximativ în centrul orașului roman timpuriu, a celor grecești și în vederea edificării asupra stratigrafiei complexe a acestei zone.

HISTRIA. THE *EXTRA MUROS BASILICA*

ABSTRACT

The *extra muros basilica* was one of the first archaeological complexes excavated by Vasile Pârvan at Histria in 1914. In the article the authors discuss this monument and the area outside the late Roman precinct wall, and present the results of the archaeological excavation undertaken between 2001–2004. The two objectives discussed are the *extra muros basilica* (the only early Christian basilica outside the late Roman precinct wall) and the West-East section (where habitation structures spanning from the Hellenistic to the late Roman periods were uncovered). The old plans published by Archbishop R. Netzhammer, Em. Popescu and N. Hamparțumian for the *extra muros basilica* are presented (fig. 2), as well as our own topographic plan, which was made when research was resumed in 2000 (fig. 3). The main objective of the research was to refine the chronology and verify its relation with the two necropolises, one dated from the IV–V centuries AD and the other from the VI–VII centuries AD (fig. 4).

The West-East section (situated at approximately 50 m north of the *extra muros basilica* and almost parallel with it) (fig. 1, 7–8) was opened to clarify the stratigraphy

obtained during the 1961-1964 excavations conducted by N. Hamparțumian (fig. 6) and the stratigraphy obtained from the East-West section excavated from 1949-1952 (fig. 5). The habitation in the area north of the *extra muros* basilica begins with the late Hellenistic period (the latest level in which research has been carried out so far) and continues until the VI century AD (fig. 7-11). Most of the buildings discovered here were of an impressive size, some of them had a monumental character and all of them had the same orientation (NE-SW) respecting the same street orientation from the Hellenistic to the late Roman period. The discovery of a workshop district within the early Roman precinct wall is unprecedented within the early Roman period. A number of kilns belonging to a workshop for metal and bone processing were identified (fig. 8-11) within this district. In the same area, a *porticus* belonging to a building dated to the late Hellenistic period was unearthed (fig. 8, 10), which is a very important find outside of the Hellenistic precinct wall.

The archaeological research continues to define the chronology of *basilica extra muros* and the stratigraphy of the area outside of the late Roman precinct wall.

ILUSTRATIONS

Fig. 1. Histria. General plan of the *extra muros* sector (after Al. Suceveanu).

Fig. 2. Histria. Four plans of the *extra muros* basilica made after successive excavations: 1 after R. Netzhammer; 2 after Em. Popescu; 3 after H. Nubar; 4 plan made by K. von der Lohe, Al. Bădescu.

Fig. 3. Histria. General plan of the *extra muros* basilica (plan made by K. von der Lohe, Al. Bădescu).

Fig. 4. Histria. The *extra muros* basilica and the two graveyards (after H. Nubar).

Fig. 5. Histria. Site plan showing the archaeological research undertaken at Histria between 1914-1953 (after *Histria*, I).

Fig. 6. Histria. The *extra muros* basilica, the Hellenistic precinct wall and the habitation levels outside the late Roman fortress (after H. Nubar).

Fig. 7. Histria. General plan of the WE trench during the excavations of 2001-2002.

Fig. 8. Histria. General plan of the West-East trench during the excavations of 2001-2004.

Fig. 9. Histria. Plan of the Western part of the WE trench during the excavation of 2004.

Fig. 10. Histria. The WE trench during the excavation of 2004 – plan showing the location of the late Hellenistic *porticus*.

Fig. 11. Histria. Southern wall of the WE trench, during the excavations of 2001-2004.